

KUR'AN'IN İFADE BİÇİMLERİ: TEOSENTRİK, ANTROPOSENTRİK VE EDEBİ SANAT DİLİ YAKLAŞIMLARINA YÖNELİK BİR SENTEZ DENEMESİ

THE EXPRESSION FORMS OF THE QUR'AN: A SYNTHESIS ATTEMPT ON
THEOCENTRIC, ANTHROPOCENTRIC AND LITERARY-ARTISTIC LANGUAGE
APPROACHES

NEVZAT ÇİÇEK

DR. / ÖĞRETMEN, MEB.,

KİLİS, TÜRKİYE

DR. / PHD, TEACHER, MEB.,

KİLİS, TURKEY

nvzt_78@hotmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-5305-6305>

<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1149602>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

27 Temmuz / July 2022

Kabul Tarihi / Accepted

11 Eylül / September 2022

Yayın Tarihi / Published

Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season

Aralık / December

Atıf / Cite as

Çiçek, Nevzat, "Kur'an'ın İfade Biçimleri: Teosentrik, Antroposentrik ve Edebi Sanat Dili Yaklaşımlarına Yönelik Bir Sentez Denemesi [The Expression Forms of the Qur'an: A Synthesis Attempt on Theocentric, Anthropocentric and Literary-Artistic Language Approaches]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 9/2 (Aralık/December 2022): 531-561.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

KUR'AN'IN İFADE BİÇİMLERİ: TEOSENTRİK, ANTROPOSENTRİK VE EDEBİ SANAT DİLİ YAKLAŞIMLARINA YÖNELİK BİR SENTEZ DENEMESİ

Öz

Kur'an, indirildiği tarihten itibaren gerek Arap kültürü gerekse diğer kültürlerin etkisiyle farklı şekillerde anlaşılacak günümüze gelmiştir. Bu durum, Kur'an'ın, yatay iletişim biçimine dayalı insan ürünü bir kitaptan farklı olarak, dikey iletişimin bir sonucu olarak kâinatta gerçekleşen olayların daima Allah ile irtibatlı olduğu gerçeği, Kur'an'ın bazı ayetlerine teosentrik (Allah merkezci) bir anlatım üslubu olarak yansımıştır. Teosentrik dil, özellikle tevhid inancının yerleşmesini amaçlayan ayetlerde yoğun olarak kullanılmıştır. Kur'an'ın ilahi bir metin olmasına vurgu yapan teosentrik ifade biçiminin yanı sıra, bazı ayetlerde insanların duygu ve düşüncelerine hitap edip onları harekete geçirmek amacıyla, antroposentrik (insanmerkezci) ifade biçiminin de kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu durum, temel amacı anlaşılacak olan ilahi mesajın, muhatabı olan "insan algısı"nı önemseydiğini ve dikkate aldığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle, insan bilgisinin çevresel koşullarla olan ilişkisini önemseyen Kur'an'ın, vahyin indiği toplumun sosyo-kültürel özelliklerini dikkate alan bir hitap biçimi barındırdığı görülecektir. Ancak Kur'an'ın bu tarihselci ifade biçimi, evrensel ilkelere bağımsız düşünülmemelidir. Kur'an, daha çok tarihsel bağlamda dile getirdiği örnekler üzerinden gelecek nesillere evrensel mesajlar vermektedir. Yani hem yerel unsurlar içeren bir hitap tarzına sahip olması açısından tarihselci, hem de tarihselci bir dille ifade edilen temel ilkelerin zaman üstü olması açısından evrenselci bir ifade biçimi Kur'an'da aynı anda kullanılmıştır. Kur'an'da yaratıcıyı merkeze alan teosentrik ifade biçimi ile tarihsel hitap üzerinden evrensel mesaj veren antroposentrik anlatım tarzı birlikte kullanılmış; ayrıca ilahi mesajların etkileyici/kalıcı olması için edebi ve sanatsal anlatımlara da yer verilmiştir. Kur'an, birbirlerinin karşıtı olarak görülen evrensellik, tarihsellik ve edebi sanat dilini sentezleyen karma bir ifade biçimi kullanmıştır. Teosentrik, antroposentrik ve edebi sanat dilinden oluşan üç anlatım biçimi bazen birbirinden bağımsız olarak işlenirken, bazen de birbiriyle bağlantılı olarak Kur'an'da yer almıştır. İlahi metinlerde kullanılan teosentrik dil, genellikle Allah'ın olgu ve olaylara müdahale ettiği şeklinde anlaşılmalıdır. Oysa bu çalışmada teosentrik yaklaşım daha çok edebi anlatımla ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Yani Kur'an'da kullanılan teosentrik dil ile Allah'ın olgu ve olaylara müdahale ettiğinden ziyade, bu anlatımla O'nun kâinattaki her şeyin yaratıcısı olduğunun hatırlatıldığı tevhidi bir din dilinin inşa edildiği söylenebilir. Antroposentrik yaklaşım ise, halihazırda birbirinin karşıtı olarak değerlendirilen temel iki perspektiften oluşan bir üst şemsiye olarak ele alınmıştır. Bunlardan birincisi, insanın doğduğu ve yaşadığı çevrenin etkisi altında gelişimini sürdürdüğü tarihselcilik yaklaşımı iken; diğeri ise tüm insanları mutluluğa götürecektir genel-geçer ilkelerin göz önünde bulundurulduğu evrenselcilik yaklaşımıdır. Ancak çoğu zaman birbiri ile zıt anlamlarda kullanılan bu iki yaklaşım türünün birbirini dışlamasından ziyade, birbirinin tamamlayıcısı olarak ele alınması gerektiği bu çalışmada dile getirilen hususlardandır. Kendisini ilahi metinlerden bir metin olarak tanımlayan Kur'an, geçmişteki ilahi metinlerde dile getirilen bazı ilkeler ve uygulamalarla birlikte kemale erdiğini belirtmiş ve böylece geleceğe yönelik mesajlarının da gerekli yetkinliğe sahip olduğunu dile getirmiştir. Bu yetkinliğin ise ancak anlatımı canlı tutacak edebi sanatların kullanımı ile mümkün olabileceği söylenebilir. Kur'an'da daha çok mecaz, kinaye ve benzetim (analoji) gibi çeşitli söz sanatlarından oluşan güçlü bir edebi dil kullanılmaktadır. Kur'an anlatımlarının amacına hizmet etmesi için bu ifade biçimlerinin sağlıklı okunması gerekmektedir. Böylece Kur'an'ın iç tutarlılığı sağlanmış olacağından kendisine getirilecek eleştirilere de aynı tutarlılıkla

cevap verilmiş olacaktır. Bu çalışmada, öncelikle Kur'an'ın ifade biçimlerine ilişkin mevcut anlayışları eleştirel bir bakış açısı ile inceleme ve ardından alternatif çözüm önerileri sunma yönünde iki aşamalı bir yöntem takip edilmiştir. Değerlendirmeler yapılırken Kur'an ayetleri kendi bütünlüğü içerisinde çözümlemeye tabi tutulmuş ve makale sınırlarının el verdiği oranda, konunun anlaşılmasını sağlayacak örneklere yer verilmiştir. Netice itibarıyla bu çalışmada, söz konusu üç ifade biçiminin birlikte okunması halinde, Kur'an'ın amacı doğrultusunda anlaşılmasına yardımcı olacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Teosentrik, Antroposentrik, Tarihselcilik, Evrenselcilik, Edebi Sanat Dili.

THE EXPRESSION FORMS OF THE QUR'AN: A SYNTHESIS ATTEMPT ON THEOCENTRIC, ANTHROPOCENTRIC AND LITERARY-ARTISTIC LANGUAGE APPROACHES

Abstract

The Qur'an has come to the present day by being understood in different ways with the influence of both Arab culture and other cultures since the date it was sent down. In a sense, this is due to the fact that the Qur'an is a product of vertical communication, unlike a human-made book based on horizontal communication. As a result of vertical communication, the fact that the events taking place in the universe are always connected with Allah is reflected in some of the basic verses of the Qur'an as a theocentric expression form. Theocentric expression form has been used extensively, especially in faye aimed at establishing tawhid. However, in addition to the theosentric expression form that emphasizes the Qur'an is a divine text, it is seen that an anthropocentric expression is used in some verses in order to appeal to people's feelings and thoughts and activate them. This situation shows that the divine message whose main purpose is to be understood, cares about and takes into account the "human perception" of its addressee. In other words, if it is expressed in the context of historicity, it will be seen that the Qur'an, which cares about the relationship of human knowledge with environmental conditions, has a form of address that takes into account the socio-cultural characteristics of the society in which the revelation was revealed. However, this historicist expression of the Qur'an should not be considered apart from universal principles. The Qur'an gives universal messages to future generations with the examples it expresses in a more historicist context. In other words, a universalist form of expression is used in the Qur'an at the same time in terms of having a style of address that includes local elements, and that the basic principles expressed in a historicist language are timeless. In the Qur'an, the theocentric expression style that centers the creator and the anthropocentric expression style that gives a universal message through historical appeal are used together; In addition, literary and artistic expressions are also included in order to make the divine messages impressive and permanent. The Qur'an has used a mixed form of expression that synthesizes the language of universality, historicity and literary-artistic, which are seen as opposites of each other. The three forms of expression, consisting of theocentric, anthropocentric and literary-artistic language, were sometimes treated independently of each other. And sometimes they are included in the Qur'an in connection with each other. The theocentric language used in divine texts has generally been understood as God's intervention in facts and events. However, in this study, the theocentric approach has been dealt with in relation to literary expression. In other words, it can be said that with the theocentric language used in the Qur'an, a monotheistic religion language is constructed in

which it is reminded that He is the creator of everything in the universe, rather than that God intervention in facts and events. On the other hand, the anthropocentric approach is an umbrella term consisting of two basic perspectives that are currently considered opposite of each other. The first of these is the historicism approach, which asserts that human beings continue to develop under the influence of the environment in which they were born and lived. The other is the universalism approach, which states that the general principles that will lead all people to happiness are taken into account. However, it is one of the issues expressed in this study that these two types of approaches, which are often used in opposite meanings, should be considered as complementary to each other rather than excluding each other. The Qur'an, which defines itself as a text from divine texts, stated that it has come to an end with some of the principles and practices expressed in the divine texts of the past, and thus expressed that its messages for the future have the necessary competence. It can be said that this competence is only possible with the use of literary arts that will keep the narrative alive. In the Qur'an, a strong literary language consisting of metaphor, allusion and simile is used more. In order for the Qur'anic narratives to serve its purpose, these forms of expression must be read correctly. Thus, since the internal consistency of the Qur'an will be ensured, the criticisms directed at it will be answered with the same consistency. In this study, a two-stage method was followed in order to examine the existing understandings of the Qur'an with a critical perspective and then to propose alternative solutions. While making the evaluations, the verses of the Qur'an were analyzed in their unity and examples were included to the extent that the limits of the article allow, to ensure the understanding of the subject. As a result, in this study, it has been concluded that if these three forms of expression are read together, it will help the Qur'an to be understood in line with its purpose.

Keywords: Kalam, Theocentric, Anthropocentric, Historicism, Universalism, Literary-Artistic Language.

GİRİŞ

Bu araştırma, Kur'an'da kullanılan teosentrik,¹ antroposentrik² ve edebi sanat dili yaklaşımlarının sentezinden oluşan anlatım biçimini konu edinmiştir. Böylesi bir konunun seçilmesinde temel güdüleyici etken, Kur'an'ın ilahi bir metin olması sebebiyle gerek anlatım tarzının gerekse kıyamete kadar bırakacağı mesajın hedefine ulaşmasında yaşanan zorluklar olmuştur.

Peygamber'in vefatıyla birlikte ortaya çıkan otorite boşluğunda, ayetlerde kastedilen amaçlar birçok anlama gelecek şekilde zihinlerde yer edinmiş ve sonuç itibarıyla Müslümanlar arasında kimi zaman konsensüs sağla-

¹ Teosentrik (Tanrımerkezcilik): "Tanrı'yı temele alan, Tanrı'dan hareket eden, tüm var olanları, özellikle de insanı Tanrıyla ilişki içinde değerlendiren, hiçbir konuda Tanrı'dan bağımsız bir şey ortaya koymayan tavır ya da düşünce sistemi". (Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yay., 1999), 822.

² Antroposentrik (İnsanmerkezcilik): "İnsanı merkeze alan; insanlığı evrenin merkezine yerleştiren, insan varlıklarının ilgi ve çıkarlarına özel bir önem atfeden görüş ya da yaklaşım". Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 468.

namamıştır. Sonraki nesillere hâkim olan taklit geleneği ise inancın, lafza dayalı bir anlayış üzerine bina edilmesine ve ilginin metinden çok tarihteki dinî karizmatik liderlerin düşünceleri üzerinde toplanmasına neden olmuştur.³ Aslında Kur'an'ın sözlü geleneğin hâkim olduğu bir ortamda indirilmiş olması, Kur'an'a ilişkin anlatımların rivâyetlerle şekillenmesine ve Kur'an'ın geleneksel bir şekilde anlaşılmasına belli oranda etki etmiştir.⁴ Büyük bir etkileme gücüne sahip olan sözlü metinler, zaman içinde canlılığını ve etkileme gücünü belli oranda kaybetmektedir. Sözlü bir metin olarak inşa edilen Kur'an, ilahi kaynaktan geldiği için yazıya geçirilme sürecinde korunmuşluk, süreklilik ve tarihsel belge olma özelliğini sürdürse de kurumsallaşmanın getirdiği rutinleşme bağlamında geleneksel ve literal bir şekilde anlaşılmaya başlamıştır.⁵ Söz konusu edilen bu nedenler, Kur'an'ın anlaşılmasında birtakım problemler oluşturmakta; tüm insanlığa hitap etme özelliğini zayıflatmakta ve iç bütünlüğü açısından çelişmeyen bir kitap olmasına rağmen Kur'an'ı tutarsız bir kitap gibi göstermektedir.

Bu çalışma ile amaçlanan husus, Allah'tan gelmiş bir kitap olarak Kur'an'ın kendi bütünlüğü içerisinde tutarlılığını ortaya koymak ve hem indirildiği nesle hem de gelecek nesillere hitap edecek bir şekilde nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili farklı bir bakış açısı sunmaktır. Allah, insanların ölümlü varlıklar olduğunu, buna bağlı olarak da vahye muhatap olan neslin yok olacağını bildiğinden mesajının kalıcı bir hale gelmesi için sözlü hitabı yazılı metne dönüşecek şekilde peygamberine iletmiştir. Aynı şekilde Allah, indirdiği ortamda büyük etkiler bırakan Kur'an'ı, yazıya geçirilip farklı nesillere ulaştırıldığında etkili mesaj özelliğini kaybeden bir metin olarak bırakmamıştır. Kur'an, "Akıl sahiplerine bir öğüt ve hidayet rehberi olsun"⁶ ayetinde de belirttiği üzere tefekkür edilmesi gereken bir kitap olarak Allah tarafından indirilmiştir. Abdulkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) Kur'an'ın fesahatinin, lafızda yer alan ve işitme yoluyla algılanan özelliği ile ilgili olmadığını, lafız üzerinde yapılacak akıl yürütme ile ilgili olduğunu belirtmiştir.⁷ Okuyucunun sözlü mesajdaki etkiyi yazılı mesajda da yakalayabilmesi için Kur'an'daki anlatımları zihninde canlandırması, onları

³ Ebû Hâmid Gazzâlî, *İlcâmü'l-avâm 'an 'ilmi'l-keâm* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2017/1439), 45, 158-160; Ebu'l-Hasan Eş'arî, *Risâletü fi istihsâni'l-havzi fi ilmi'l-Kelâm*, thk. Richard Joseph McCarthy (Haydarâbâd: 1344/1926), 2-3;

⁴ Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî (Câmi' u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an)*. thk. Abdellah b. Abdelmuhsin et-Turki. (Kahire: 2001), 341; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed-Ali Ahmed Abdalbaki vd. (Kahire: 2000), 7/458-460.

⁵ Sözlü bir metnin yazılı metne dönüşme süreci hakkında bk. Richard E. Palmer, *Hermenötik*, çev. İbrâhîm Görener İstanbul: Ağaç Kitabevi Yay., 2008), 43

⁶ el-Mü'min 40/54.

⁷ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz*. t. thk. Mahmud Muhammed Şakir (Kahire, 2004), 407.

değerlendirmesi ve aklını aktif olarak kullanması gerektiği söylenebilir.⁸

Farklı zaman diliminde yaşamış olsalar da geçmiş ve gelecek nesillerin yaşamlarını sürdürdükleri mekânların özelliklerini ve insanların; fiziksel, biyolojik ve psikolojik yapısını yaratıcı olması sebebiyle en iyi bilen Allah'tır.⁹ Dolayısıyla Kur'an, her asra hitap eden ve muhatabının zihinsel olgunlaşmasına paralel olarak hitabını güncellemekte olan bir eserdir.¹⁰ Bu sebeple temel esaslarına bağlı kalınması kaydıyla Kur'an'ın farklı zaman ve mekânlarda farklı şekillerde anlaşılması mümkündür. Bu durum, bir anlamda hedefe farklı birçok meşru yoldan gidilebileceğinin mümkün olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca bir metnin anlaşılıp anlaşılmama derecesini, okuyucunun metnin konusuna duyduğu ilgiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Okuyucu konuyla ne kadar ilgiliyse, anlamı bulma konusunda o oranda koşullanacak ve böylece daha etkili bir anlam inşa edecektir. Ancak konuya ilgi sınırlı olduğunda, doğal olarak konuyu kavrama düzeyi de sınırlı olacaktır.¹¹ Bir metni doğru anlamaya ilişkin ileri sürülen bu argümanlar ışığında, Kur'an'ı doğru anlamak için onun kendine has ifade biçimlerini kendi bağlamı içerisinde ele almak ve onu parçacı ya da literal bir okuma yerine bütüncül bir okumaya tabi tutmak gerekmektedir. İzzetbegoviç'in, "Mozaik içindeki küçük kırmızı ya da siyah taş ancak kompozisyonun tamamında bir anlam kazanır"¹² sözüyle bu durumu özetlediği söylenebilir.

Allah tarafından doğruyu gösteren bir rehber olarak tanımlanan ve tarihsel özelliklerinin yanında sonraki çağlara hitap eden Kur'an'ın, -özünün korunması kaydıyla- yeniden gözden geçirilmesinin ilmi bir gereklilik olduğu tarafımızca düşünülmektedir. Bu bağlamda Kur'an'ın doğru anlaşılması iddiası üzerine temellendirilen bu çalışmanın, birbirinin karşısına konumlandırılan teosentrik, antroposentrik ve edebi dil yaklaşımlarının birlikte kullanılmasını öneren çoklu bir metodolojiye dayandığını ifade etmek mümkündür. Kur'an'ı böylesi çoklu bir metodoloji ışığında okuma biçimi, onun indiği dönemin bağlamını göz ardı etmeden bugüne taşınmasına olanak sağlamaktadır. Kur'an'a bütüncül bakıldığında, söz konusu üç teorik perspektifin birbirini tamamlar nitelikte kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışma, Kur'an'a hâkim olan temel üç anlatım biçiminin farklı ekollerce

⁸ "And olsun ki, Kur'an'ı öğüt olsun diye kolaylaştırdık; öğüt alan yok mu?" el-Kamer 54/17, 22, 32, 40; bk. el-Bakara 2/221, 242; Yûsuf 12/2, 111; İbrâhîm 14/52; el-Enbiyâ 21/10; el-Ankebût 29/43; Sâd 38/29.

⁹ "Yaratan (yarattığını) bilmez mi? Lâtîfîr, haberdar olandır" el-Mülk 67/14

¹⁰ İsmail Yakıt, "Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi", *Süleyman Demirel Ün. İlahiyat Fak. Dergisi* 5 (1998), 2

¹¹ Wilhelm Dilthey, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, çev. Doğan Özlem (İstanbul: Paradigma Yay., 1999), 88

¹² Aliya, İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. Rahman Âdemi (İstanbul: Fide Yay., 2010), 143.

ve genelde birbirini dışlayan bir tutumla benimsenmesine ilişkin mevcut anlayışa karşı alternatif bir sentez denemesi olarak literatüre katkı sağlama-yı amaçlamaktadır. Bu çalışma ile bütüncül metodolojiye ilişkin alanda var olduğu düşünülen böylesi bir boşluğun doldurulması umulmaktadır.

1. TEOSENTRİK DİL YAKLAŞIMI

Olayları Tanrı merkezli okuma, anlamlandırma ve değerlendirme olarak niteleyebileceğimiz teosentrik yaklaşımın teistik metinlerde sıklıkla kullanıldığı görülür.¹³ Kâinat, Allah'ın yaratması ile vücut bulduğundan Allah'ın hükümrânlığı altındadır.¹⁴ Allah'ın kâinata ve insana ait izahlarının yine kendisinin bir fiili olan vahyin diline yansıdığı görülmektedir. Bu anlamda Kur'an'ın, özellikle ilahi hükümrânlığı vurgulayan ayetlerinde yoğun olmak üzere, çeşitli ayetlerde teosentrik bir dil kullandığı söylenebilir. Burada dil açısından ele aldığımız teosentrik yaklaşım, "Allah'ın kâinata müdahale ettiği ve her türlü fiziki veya sosyal olayın bir şekilde Allah ile ilişkilendirildiği"¹⁵ şeklinde dile getirilen teosentrik bakıştan farklıdır. Bu çalışmada teosentrik dil ile kastedilen, kâinatı belirli fiziksel ölçüler/kader ve sosyolojik ölçüler/sünnetullah ile yaratan Allah'ın, kâinata gerçekleşen olaylara müdahil oluşu değil, bu olayların dolaylı olarak varlık bulmasının ilk sebebi (yaratıcısı ve düzenleyicisi) olduğunu hatırlatan bir dil kullanmasıdır.

Kur'an'da, yağmurun yağması, şimşegin çakması, ay ve güneşin dönüşü, yerden biten bitkiler, rüzgârın aşılama özelliği gibi birçok doğa olayı, Allah'ın, kendisini merkeze koyarak anlattığı, mekanik bir şekilde işleyen tabiat olaylarının çok ötesinde bir anlatımla sunulmuştur.¹⁶ "O ki rüzgârları rahmetiyle müjde olarak gönderendir. Nihayetinde onlar, ağır bulutları yüklenince onu ölü bir beldeye sevk ederiz. Umulur ki düşünürsünüz"¹⁷ ayetinde de görüldüğü üzere Allah, tabiat olaylarının kendi idamesi ve kontrolü altında gerçekleştiğini belirtmektedir. Ancak kanaatimizce bu durum Allah'ın kâinata koyduğu işleyiş kodunun mahiyetinin din diline yansıtılması ile ilgilidir. Zira kaynağı itibarıyla bu fiillerin Allah'a izafe edilmesi mümkün olup, bu olaylar Allah'ın her bir olay için ayrı ayrı müdahalesin-

¹³ Yaratılış 1:1-31; Çıkış 3:1-21; Matta 1:18-24; Luka 1: 67-80; el-A'râf 7/3; Hüd 11/7; vd.

¹⁴ er-Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; el-Furkân 25/59; el-Hadîd 57/4; vd.

¹⁵ Literal okumalar sonucunda Allah'ın kâinata müdahale ettiği şeklinde anlaşılan Kur'an'daki teosentrik dil ile ilgili tartışmalar için bk. Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Şamsuddin (Beyrut: 1423/2002), 132; Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı Kelam, Tasavvuf, Felsefe* (İstanbul: Dergâh Yay., 1979), 86; Emrah Dindi, "Kur'an'ı Teosentrik ve Tarihi Okuma Denemesi; Ashâbu'l-Fil Örneği", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2017).

¹⁶ Dindi, "Kur'an'ı Teosentrik ve Tarihi Okuma Denemesi; Ashâbu'l-Fil Örneği", 51.

¹⁷ el-Â'râf 7/57; el-Furkân 25/48; bk. el-Bakara 2/19-20; el-Hicr 16/12; en-Neml 27/86.

den ziyade, esasında âlem için belirlediği ve özü itibarıyla kader/ölçü ve sünnetullah çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Yüksek basınç ile alçak basınç arasındaki hava değişimi ile oluşan rüzgâr, önüne kattığı bulutları gideceği yöne doğru sürükler. Uygun şartların oluşumu neticesinde yağmur yağar ve topraktaki bitkilerin su ihtiyacı giderilerek ileriki aşamalarda bu bitkilerde farklı şekillerde ve tatlarda meyveler meydana gelir. Ancak böylesi fiziksel bir süreç, mekanik ve olgusal bir biçimde değil, ilahi sebepleri vurgulayan bir anlatı biçiminde din diline uyarlanmıştır. İlk muharrik ve müsebbibe özel vurgu yapan ayetlerden süzülen mana, inananların gündelik din diline de yansımıştır. Fiziksel ve coğrafi bazı şartların hazır olması sonucu gerçekleşen yağmurun, gündelik din dilinde “rahmet” olarak ifade edilmesi bu durumu örneklemektedir. Ayette geçen rüzgârın hareketi, meyvelerin olgunlaşması ve yağmurun yağması sonucu ölü halde bulunan bitkilerin yeşerip canlanmasıyla ilişkilendirilen metafor ifadelerin tamamen Allah’ın sevk ve idaresi ile açıklanması, fiziksel sebepleri reddetmek amacıyla kullanılmamaktadır. Olağan bir şekilde işleyen coğrafi bir olayı teosentrik bir dil kullanarak sunan bu tarz bir örnek, ilk sebebe vurgu yaparak başka sebep arayışının önünü kesmek ve tevhidi yerleştirmek amacıyla kullanılmaktadır.

“Gökten su indiren O’dur. Biz onunla her türlü bitkiyi çıkarırız. Ondan yeşillikler ve ondan da yığınla taneler çıkarıyoruz. Hurmanın tomurcugundan sarkan salkımlar, bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri çıkarıyoruz...”¹⁸ ayetinde Allah, kendisinin yağmuru indirdiğini ve onun çeşitli bitkileri var ettiğini dile getirmektedir. Bizler, yağmurun oluşum sürecini coğrafi bilgilerle kavrarken; bitkilerin oluşum ve gelişim evrelerini ise botanik bilimi sayesinde ayrıntılarıyla bilmekteyiz. Bununla birlikte basit bir gözlemlerle de bitkilerin nasıl meydana geldiğine şahit olmaktayız. Yağmurun yağması ile bitkilerin oluşum ve gelişimi sürecinde tamamen somut etkilerin söz konusu olduğu görülmektedir. “Yaratan yarattığını bilmez mi? O, lütuf sahibi ve haberi olandır”¹⁹ ayetinde de ifade edildiği üzere böylesi oluşumları en iyi bilen Allah’tır. “Göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır...”²⁰ ayeti gereği Allah, hükümlerini altında gerçekleşen olay, olgu ve durumları kendi fiili ile özdeşleştirmektedir. Ancak bitkilerin tohumdan olgunluğa ulaşmasıyla ilgili sürecin faili insandır. Yani insan, gelişim sürecindeki bitkileri susuz bıraktığında bitkilerin gelişmediği gözlemlenecektir. İşte burada Allah, be-

¹⁸ el-el-En’âm 6/99, 141.

¹⁹ el-Mülk 67/14.

²⁰ Nûr 24/42; el-Bakara 2/107; el-Mâide 5/40; et-Tevbe 9/116; Nûr 24/42; el-el-Furkân 25/2; vd.

lirli ölçülerle/kader var ettiği bu hayatın kaynağının kendisi olduğunu ve bu ölçülere riayet edildiği takdirde bitkinin olgunluk kazanacağını yine teosentrik bir dil kullanarak ifade etmiştir.

Bahsettiğimiz coğrafi olgular, Allah'ın tabiata yerleştiği ve Müslüman literatüründe kader/ölçü olarak adlandırılan sebep-sonuç ilkeleri çerçevesinde gerçekleşirken; insanlar arası etkileşimlerde sünnetullah²¹ olarak tanımlanan olaylar da teosentrik bir ifade biçimiyle sunulmuştur. Bedir Savaşı'nda öldürülen düşmanlar için "Onları siz öldürmediniz fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmamıştın fakat Allah atmıştı..."²² ayetinde görüldüğü üzere Allah, kendisini merkeze alan teosentrik bir dil kullanmıştır. Bu savaşta ölenlerin kimler tarafından ve nasıl öldürüldüğü belli iken öldürme olayını Allah kendisi ile irtibatlandırmıştır. Bedir Savaşı sonrasında düşmana galip gelen az sayıda Müslüman, bu gururla kendilerinin ve kabilelerinin üstünlüğünü göstermek amacıyla ve içlerindeki cahiliye kalıntılarının etkisiyle, öldürülen ve esir alınan kişiler için "o kişiyi ben öldürdüm, diğerini ben esir aldım" gibi tartışmalara girmişti.²³ Bu durum, kibirlenmeyi ve ırkçılığı öteleyen İslam düşüncesi ile bağdaşan bir durum değildi.²⁴ Allah, söz konusu durumun yanlışlığını ortaya koymak amacıyla bu tartışmalara son verecek şekilde olayı değerlendirmiş ve Müslümanların olgulara Allah merkezli bakmalarını istemiştir. Allah, iman edenlerin kendi otoritesinin yanında büyükenmemeleri gerektiğini ve savaşta her bir eylemin gerçekleşmesinde yaratıcı olarak kendisinin bulunduğunu bilmelerini istemiştir.²⁵ Kur'an'da böylesi teosentrik ifade biçimi, temelde insan benliğinin zayıflığına karşı ilahi gücün yüceliğini göstermek amacıyla sıklıkla kullanılmıştır. Böylece bu tür teosentrik anlatım sonucunda Müslümanlar, sosyolojik olayları Allah'ı merkeze alarak değerlendirecek ve bu şekilde olumsuz yaklaşımların önünü almış olacaktı.

"Şüphesiz seninle biat edenler Allah ile biat etmişlerdir. Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir..."²⁶ ayetinde Allah, iyilik üzere peygambere biat edenlerin durumunu değerlendirmekte ve bu biatın kendisi ile yapılmış bir biat olduğunu belirtmektedir. Akabinde biatleşmenin sembo-

²¹ Geniş bilgi için bk. Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramsallaşması* (Ankara: Fecr Yayınları, 1994), 34-35,45-46.

²² el-Enfâl 8/17.

²³ Nâsiruddin Ebû Sâid Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşeli (Beirut: t), 4/132.

²⁴ el-Hucurât 49/13; el-İsrâ 17/37; er-Rûm 30/22.

²⁵ Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, 132; Allah'ın, savaşın başlangıcından sonuna kadar Müslümanların savaşta galip gelmeleri için gerekli olan davranışların neler olduğunu ortaya koyduğu ve Müslümanların galip gelmesinin nedenlerini belirttiği ayetler için bk. ez-Zümer 39/62; el-Bakara 2/2; el-Bakara 2/2; el-Hac 22/39; el-Enfâl 8/60; el-Enfâl 8/44; et-Tevbe 9/11; en-Nisâ 4/79; vd.

²⁶ el-Fetih 48/10.

lik ifadesi olan ellerin üst üste konulması şeklinde gerçekleşen bu somut olaya Allah kendisini de dâhil ederek bu biat eylemine razı olduğunu belirtmiştir. Allah, Müslümanların gerçekleştirdikleri bu olumlu davranışa canlılık kazandırmak amacıyla “Allah’ın eli onların ellerinin üstündedir” ifadesini kullanmak suretiyle teosentrik bir yaklaşım sergilemiştir. Bu tür teosentrik ifade biçimlerinin benzer şekillerde halk arasında da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, şükür amacıyla kullanılan “Rabbim bana bir çocuk nasip etti” ifadesi, Kur’ân’da yer alan teosentrik anlatımın insan dilindeki tezahürlerinden biridir. Yani insan, bir çocuğun dünyaya geliş sürecini bilmekle birlikte bir evlada sahip olma olgusuna hatırlama ve şükür amacıyla Allah’ı dâhil etmiştir. Aynı şekilde Meryem’i koruması altına alan Zekeriyâ’nın (a.s.) Meryem’in yanında sık sık yiyecek bulması üzerine bunun nereden geldiğini sorduğunda Meryem’in verdiği “... Bunlar Allah’tandır...”²⁷ cevabının da bu kabilden olduğu söylenebilir. Burada Meryem, rızkın gökten geldiğini değil, şükür mahiyetinde Allah’tan olduğunu belirtmek istemiştir.

Teosentrik anlatımlarda Allah’ın şükür amacıyla olay veya olguların merkezinde yer almasını şöyle bir örnekle açıklayabiliriz. Bilgisayarların iradi olmayan ürünler olup programlanmış haliyle insanların istekleri doğrultusunda işlem yaptıkları görülür. Her ne kadar bilgisayarlar iradi varlıklar olan insanlarla aynı özelliklere sahip olmasa da fonksiyonu açısından insan benzeri özelliğe sahiptir. Bir mühendis tarafından yapılan bir bilgisayar, çok zor ve elzem bir işi çözdüğünde, her ne kadar görünürde problemi çözen bilgisayar olsa da asıl övgüyü hak edenin bilgisayarı yapan mühendise ait olduğu söylenebilir. Teknolojik ürünlerin, insana ait herhangi bir problemi çözdüğünde kişinin teşekkürünü hak edene yönelmesi övülmeyi hak eden bir davranıştır. Mühendisin, o aletlere belirtilen doğrultularda işlem yapma özelliklerini vermemesi halinde teknolojik aletlerin herhangi bir işlem yapması mümkün değildir. İnsanlar da her ne kadar kendi eylemlerini bilinçli varlıklar olarak kendileri gerçekleştiriyorsa da bu eylemleri gerçekleştirmesi için onları, yeryüzünü imar etmek amacıyla varlık sahasına getiren Allah’tır. İnsanlar ve her türlü ürün, var edicisi olmadan hiçbir mahkûm olan, kendilerini var edemeyen ve ancak yaratıcısı sebebiyle anlam kazanmış olan varlıklardır. “Gerçekten insan üzerinden öyle uzun bir süre gelip geçti ki o anılmaya değer bir şey değildi”²⁸ ayetinin bu durumu dile getirdiği söylenebilir.

Kur’ân’da kullanılan teosentrik dil, Allah’ın her şeyin yaratıcısı olması

²⁷ Âl-i İmrân 3/37.

²⁸ el-İnsan 76/1.

hasebiyle kendi yarattıkları üzerindeki hükümlerinin dile getirilmesinden ibarettir. Teosentrik dilin kullanıldığı metinlerin literal okunması durumunda Allah'ın insan yaşamının birçok alanına müdahale ettiği düşüncesinin doğması kaçınılmazdır. Bunun sonucunda Allah'ın, tarihin belirli zaman dilimlerinde belirli sebeplere binaen kendi koyduğu kurallar olan kader ve sünnetullah muhalif bir şekilde tabiatın ve sosyal hayatın işleyişine müdahale ettiği düşüncesi oluşmuştur. Bu tür teosentrik anlatımlarla ilgili “Nuh kavmini de yalanladıklarında suda boğduk...”²⁹ ayetinde geçen “suda boğduk” ifadesini ve buna benzer olarak kullanılan “helâk ettik”³⁰, “yerle bir ettik”³¹ gibi ifadeleri bu bağlamda değerlendirebiliriz. Yerel olduğunu düşündüğümüz ve Nuh'un (a.s.) kavminin suda boğulmalarına neden olan felaket olayında yağın yağmur ve oluşan tsunami sebebiyle insanların boğulduğu bir gerçektir. Fazlurrahman “Bütün tabiat Allah'a 'otomatik bir irade' ile itaat eder. Ancak insan, itaat etmek veya etmemekte eşit olarak serbest bırakılmıştır. Bu nedenle Kur'an, bütün kâinata Müslüman gözüyle bakar”³² sözüyle tabiatın, Allah'ın emrine amade canlı varlıklar mesabesinde olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla tsunami, Allah'ın tabiata koyduğu ölçüler sonucunda gerçekleşmiştir. Böylece helak olayı da Allah'ın kaderi ve sünnetullah doğrultusunda gerçekleştiğinden bu durum Allah'ın bir fiili gibi Kur'an'ın diline yansımıştır.

Teosentrik bir anlatıma sahip olan “Rabbin bal arısına 'Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler edin' diye vahyetti”³³ ayetinde geçen vahiy olgusunu Allah'ın birebir arıyla konuşması anlamında değil, nasıl yaşayacağına ilişkin içgüdünün arının tabiatına yerleştirilmesi anlamında ele almak daha uygun görünmektedir. Allah'ın insanları “hidayete erdirmesi veya saptırması”³⁴ ve “kalpleri mühürlemesi”³⁵ gibi anlatımlar da teosentrik anlatım biçimine sahip örneklerdendir. Kalplerin mühürlenmesi olayı, bazen Allah'ın dilediği kişinin kalbine müdahale edip onlarda hidayeti veya delâleti yaratmak şeklinde anlaşılabilir. ³⁶

²⁹ el-el-Furkân 25/37; bk. el-İsrâ 17/103; Yûnus 10/73; eş-Şuarâ 26/66, 120; es-Saffât 37/82; ez-Zuhruf 43/55; vd.

³⁰ el-En'âm 6/6; el-Â'râf 7/4; el-Enfâl 8/54; el-İsrâ 15/17; el-Kehf 17/59; Meryem 19/98; Tâhâ 20/128; vd.

³¹ el-Â'râf 7/137; el-İsrâ 15/16; el-Furkân 25/36; eş-Şuarâ 26/172; vd.

³² Fazlurrahmân, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgeçenç (Ankara: Fecr Yayınları, 1993), 145.

³³ en-Nahl 16/68.

³⁴ el-Â'râf 7/30, 43; et-Tevbe 9/115; Yûnus 10/25; İbrâhîm 14/4; vd.

³⁵ el-Bakara 2/7; en-Nisâ 4/155; el-En'âm 6/146; et-Tevbe 9/93; vd.

³⁶ İlgili tartışmalar için bk. Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*. thk. Mucdi Basellûm, (Beyrut: 2005), 2/265; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *Kitâbü't-Temhid*, tsh. Peder Ruther Joseph McCarthy (Beyrut: 1957), 137-138; Ebû'l-Hasen Seyfüddin Ali b. Muhammed es-Sa'lebi el-Âmidî, *Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*, thk. Ahmed Muhammed Mehdi (Kahire: 1424/2004), 2/193.

Oysa imtihanın bir gereği olarak teklifin, sorumluluğun ve hesabın oluşması için kişinin özgür irade ile karar vermesi gerekmektedir. Bu anlamda Allah'ın insan iradesine müdahalesi söz konusu değildir. Allah'ın insanları hidayete erdirmesi bir gerçektir ancak bu "Bu kitap kendisinde şüphe olmayan muttakiler için hidayet rehberidir"³⁷ ayetinde de görüldüğü üzere "yol gösterme" şeklindedir. Yani Allah, insanların hidayeti için gerekli olan her türlü ortamı hazırlayarak onlara yol göstermiştir. Benzer şekilde "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiş gözlerine de perde çekmiştir..."³⁸ ayetinde de teosentrik anlatım kullanılmıştır. Burada da literal okuma sonucunda insan kalbine müdahale edildiği ve kimilerinin imanına engel konulduğu şeklinde anlaşılabilir. Oysa kalpleri mühürlenener ile kastedilenin "İnkâr edenlere gelince onları uyarsan da uyarman da birdir, inanmazlar"³⁹ ayetinde de görüldüğü üzere bu kişilerin inkârlarında şartlanmış kişiler olduğu görülür. Yani kişi inkâr edip o doğrultuda yaşadıkça onun doğru yolu bulması imkânsız hale gelmektedir. İşte bu durum ilahî olanın yanında "kalbin mühürlenmesi" olarak tanımlanmıştır.⁴⁰

Allah, tüm varlıkların varoluş nedeni olduğundan kâinatta gerçekleşen her olay kaynağı itibarıyla Allah ile bağlantılıdır. Kâinatta olağan şekilde gerçekleşen sosyolojik, biyolojik ve fiziksel olguların, Allah'ın merkezde olduğu bir yaklaşımla yeniden kurgulanarak Kur'an'ın anlatım üslubuna yansıdığı görülmektedir. Kur'an'da kullanılan teosentrik dil, Allah'ın var olan her şeyin yaratıcısı ve hâkimi olmasından kaynaklanmaktadır.

2. ANTROPOSENTRİK DİL YAKLAŞIMI

Antroposentrik; insanı merkeze alan, insanın duygu ve düşüncelerini göz önünde bulunduran, olayları ahlaki açıdan değerlendirerek insanın mutlu olmaya yönelik hedeflerini gerçekleştirmesine yardımcı olmayı ifade eden bir kavramdır.⁴¹ Kur'an'daki mesajların odak noktasında da insan ve insana ait unsurların yer aldığı söylenebilir.⁴² Allah, mesajlarını insan zihninde anlaşılabilir kılmak için iletilerini gönderdiği insanların sosyo-kültürel ve dilsel özelliklerini dikkate almıştır. Belirli bir süreç sonunda "insanlara mesajlarını göndermeyi tamamlayan Allah"⁴³, göndermiş ol-

³⁷ el-Bakara 2/2; bk. el-Bakara 2/38, 53, 97; Âl-i İmrân 3/3; vd.

³⁸ el-Bakara 2/7; en-Nisâ 4/155, 156, 157; el-Â'râf 7/100; er-Rûm 30/59; vd.

³⁹ el-Bakara 2/6; Yâsîn 36/10.

⁴⁰ Geniş bilgi için bk. Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yay., 2015), 5.

⁴¹ L. Goralnik, M.P. Nelson, ed. Ruth Chadwick, *Encyclopedia of Applied Ethics* (London: Academy Press Book, 2012), 145.

⁴² Toshihiko İzutsu, *God and Man in the Quran* (Pataling Jaya: İslamic Book Trust, 2008), 127-128.

⁴³ el-Mâide 5/3.

duğu son mesajda bir taraftan mevcut muhatabının zihin dünyasına hitap ederken diğer taraftan vahyin gelecekteki muhtemel muhataplarına yönelik mesajları da içerisinde barındıracak şekilde Kur'an'ı inşa etmiştir. Bu anlamda Allah'ın, mesajlarını iletirken antroposentrik bir anlatım biçimini kullandığı söylenebilir.

Antroposentriğin genel anlamda iki tür yaklaşımla şekillendiği görülmektedir. Bu anlatım üslubundan biri, vahyin indiği dönemin şartları içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri süren “tarihselcilik”⁴⁴ yöntemi iken diğeri ise; edebi açıdan Kur'an'ın, tarihselliğinin yanı sıra zamanüstü özellikleri ile indiği çağı aşarak günümüze hitap ettiğini düşünen “evrenselcilik” yaklaşımıdır. Zihar, lian, haram aylar, ganimet paylaşımları vb. sosyal olaylara getirilen yerel çözümlerle beraber kölelik, dinde kadınların konumu, sınıfsal yapılar gibi adalet açısından sorun oluşturduğuna inanılan sosyal konularla ilgili Kur'an'daki birçok anlatımın tutarlı bir şekilde değerlendirilebilmesi için bu yaklaşımlara değinmek yararlı olacaktır.

Tarihselcilik, Kur'an'ın amaçlarının doğru anlaşılması için vahyin indiği döneme ve bağlama gidilmesi gerektiği, ilk muhatapların Kur'an'ı anlama biçimlerinin en doğru anlama biçimi olduğu, bu nedenle olayların meydana geldiği dönemin koşulları göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiği ve bugün için yanlış görülen uygulamaların o dönem şartlarında doğru olabileceği şeklindeki argümanları ileri süren bir metodolojik perspektiftir.⁴⁵ Bu anlayış ayrıca insan yapısının değişebilir bir özelliğe sahip olması, geçmişte yaşanmış olayların, yaşanan çağın gerçeklerinden veya doğrularından hareketle doğru/yanlış değerlendirmelerinin yapılamayacağını ve hiçbir metnin tarih üstü olarak algılanamayacağını savunmaktadır.⁴⁶ Kur'an'ın da tarihsel bir metin olması dolayısıyla gerek Allah ile ilgili olan ifadeler ve gerekse birçok sosyal olgunun Kur'an'da tarihselliğe ait özelliklerle ele alındığı görülmektedir.⁴⁷

⁴⁴ Tarihselcilikten daha çok, bir dönemde yaşanmış olayların ya da düşüncelerin tarihte yaşanmış bitmiş olmasına rağmen etkisini şimdi ve gelecek kuşaklarda da devam ettirmesi anlamında kullanılan “tarihsellik” kavramının (Muhammet İrğat, *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*, (İstanbul: Hiperyayın Yay., 2017), 19) çalışmamız açısından daha uygun olmakla birlikte, yaygın olarak kullanıldığından çalışmamızda genel olarak “tarihselcilik” kavramı kullanılmıştır.

⁴⁵ Mustafa Öztürk, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2016), 74; bk. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2022), 169.

⁴⁶ İrğat, *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*, 22.

⁴⁷ Tarihselliğin sürecini özetlemesi açısından Demir'in şu tespiti önem arz etmektedir: “Hz. Ömer'in bazı uygulamalarının tarihsellik içerisinde değerlendirilebileceği iddia edilmektedir. Bazen tarihselliğin Mutezile mezhebinin Kur'an'ın yaratılmışlığı çerçevesinde ortaya attığı görüşleriyle başladı ve Muhammed Abdul'un, neo-itizali Kur'an okumalarında kendisine yer bulduğu öne sürülmektedir. Yine 19. yy'daki Hind Alt kıtası, Ehl'i Kur'an ekolü mensubu olan Ahmed Han ve arkadaşları tarafından Kur'an'ın tarihselliği ile ilgili düşüncelerin serdedildiği görülmektedir Micheil Heobnik ise, Kur'an'a tarihselci yönelişin Tâhâ Hüseyin ve Fazlur Rahman, Hasan Hanefi, Muhammed Arkoun ve Nasr Hamid Ebu Zeyd tarafından bu çizginin günümüze kadar devam ettiğini belirtir.”

Kur'an'da kullanılan tarihselci anlatım tarzının, diğer ilahi bir metin olan İncil'de de benzer şekilde kullanıldığı görülür. Her iki ilahi metinde de Tanrı ve Tanrı'nın kudreti daima ön planda tutulmuştur. Tanrı'nın ve kudretinin insan zihni üzerinde güçlü etki bırakacak şekilde anlatılmasını sağlamak için her iki ilahi kitabın da Tanrı'yı, o dönemin otoritesini temsil eden "kral" sembolü ile özdeşleştirdiği ve kudretini ise kurgusal bir teşbih ile kralın mülkü olarak kabul edilen "ülke üzerindeki tasarruf yetkisi"ne benzettikleri görülmektedir.⁴⁸ Kur'an'da Allah'ın, kendi otoritesini ifade ederken ortaya koyduğu bilgilerin krallara ait özellikler olduğu görülmektedir. "Mülkte tek yetki sahibi olması"⁴⁹, "tahtın/arş sahibi olması"⁵⁰, "hâkimiyet sahibi olması"⁵¹, "birçok yetkin meziyeti nefsinde barındırması"⁵² gibi özelliklerle şekillenen Allah'ın otoritesi, tarihsel bir örnek ve edebi bir sembol olan kralın/melik otoritesi ile benzeşim kurularak anlatılmıştır.⁵³

İslam inancının merkezini oluşturan Allah ve otoritesi, tarihsel bir metafor kullanılarak anlatılırken verilmek istenen diğer mesajlar da yerel/tarihsel anlatımlar içermektedir. "Ve onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın..."⁵⁴ ayeti Kur'an'da tarihsel anlatımın kullanıldığını gösteren bariz ayetlerden biridir. O dönemde, savaş için her türlü kuvvetin hazır bulundurulmasını ve düşman karşısında hazır bulunması istenilen kuvvetin ne olabileceğini gösteren bir örneğe ihtiyaç vardı. O dönem için en güzel örnek, savaş için her an hazır olan besiyeye tutulmuş atlardır.⁵⁵ Yani bu ve benzeri ayetlerde kullanılan dil ve lafızlar tarihselci bir anlatım tarzına uygun iken; ayetin zaman ötesine işaret eden ilkesel bir anlamının olduğu ise evrenselci bir mantaliteyle kabul edilebilir. Bu durumda antroposentrik dilin; sadece tarihselci mantaliteyi değil, aynı zamanda evrenselci mantaliteyi de kapsayan şemsiye bir anlatım biçimini ifade ettiğini

(Recep Demir, "Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (March 2012), 43-44.

⁴⁸ Halil Hacımuftuoğlu, *Kral Tanrı Allah'ın Krallığı* (İstanbul: İletişim Yay., 2011), 28; Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2013), 19-24; İncil'de geçen kral anlatımları için bk. Luk. 17/21, Mat. 23/13.

⁴⁹ el-Furkân 25/2; el-Kehf 18/26; el-İsrâ 17/42; el-Enbiyâ 21/22; Yûsuf 12/39; el-el-Mü'minün 23/116.

⁵⁰ Yûnus 10/3, el-Furkân 25/59, el-Bakara 2/29; Kur'an'da, "arş" kelimesi gücün, hükümlerliliğin temsili olan "taht" anlamlarında kullanılmaktadır. bk. Râğib İsfehâni, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, thk. Mustafa el-Baz (Riyâd: 2009), 428; Örnek ayetler için bk. "Ben, onlara (Sebe halkına) hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı (عَرْشٌ عَظِيمٌ) olan bir kadın gördüm." en-Neml 23,27/23,38,41,42, «(Yûsuf) anne-babasını tahtın (عَلَى الْعَرْشِ) üzerine oturttu.» Yûsuf 12/100; Ayrıca b.k. el-Hakkâ 69/17; et-Tevbe 9/129; ez-Zümer 39/75; el-Mü'min 40/7.

⁵¹ et-Tin 95/8.

⁵² el-Haşr 59/23.

⁵³ Hacımuftuoğlu, *Kral Tanrı*, 89-95.

⁵⁴ el-Enfâl 8/60.

⁵⁵ Savaşta atların konumu ile ilgili bk. Ebû'l-Kasım Cârullah Mahmud Zemahşeri, *el-Keşşâf' an hakâ'iki ğavâmi'zî't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-e'vil*, thk. Âdil Ahmed Abdulmecîd-Ali Muhammed Muavvaz (Riyâd: 1418/1998), 594-595; Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzi, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzi (Tefsîru'l-Kebîri/Mefâtihu'l-Ġayb)* (Beyrut: 1401/1981), 15/191-192.

söylemek mümkündür. İlgili ayette geçen anlatımda tarihin izleri hâkim iken bu tarihsel anlatımın yorumu yani evrensel mesajı ise “Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet yani tank, uçak vb. modern savaş araçlarından en güçlü olanını (besilisini) hazırlayın” demektir. Bu anlamda “Kur’an metninin, Arap toplumu üzerinden örnekler veren ve sonraki nesiller için de “ve saire” diyen bir kitap olduğu söylenebilir.”⁵⁶

*Evrenselcilik*⁵⁷ ise Allah’ın; yarattıklarını en iyi bilen olduğuna, insanların genel anlamda biyolojik ve akli/duyusal yapılarının değişmediğine, dolayısıyla Kur’an’ın, hem indirildiği dönemdeki muhataplarının anlayacağı hem de ondan sonraki nesillerin ilk dönem muhataplarından farklı anlamlar bulabileceği bir kitap olarak gönderildiği anlamında kullanılmıştır. Evrenselci anlayışa göre; her şeyin özüne hâkim olan Allah, bir kitabın anlatımının zaman içerisinde ilk günkü etkisini yitirerek zayıflayacağı özelliklerin neler olduğunu bildiğinden mesajlarını iletirken her türlü edebi ifade biçimlerini kendine has bir üslup ile Kur’an’da sunmuştur.⁵⁸

Evrenselcilik anlayışında Kur’an, aşkın bir Tanrı inancının sonucu olarak sıradan bir kitabın ötesinde birtakım özelliklere sahiptir. Abdulkahir el-Cürcânî’nin ifadesiyle “Kur’an’ın hüccet oluş yönü, beşer gücünün yetmeyeceği derecede fesâhate sahip olması ve üslubunun, düşüncelerin varmayı hayal bile edemeyeceği bir zirveye yükselmiş olmasıdır.”⁵⁹ Böylesi bir evrenselci anlatımla; ırkı, ekonomik seviyesi ve sosyal statüsü fark etmeksizin Kur’an’ı okuyan herkesin belirli oranda ondan faydalanmasının mümkün olduğu kastedilmektedir. Yani Kur’an’da, avam veya havastan herkesin yaşam amacını anlamaya yönelik her düzeydeki sorularına tutarlılıkla cevap bulabileceği bir anlatım biçimi kullanılmıştır. Aynı şekilde ayetlerde ifade edilen çeşitli sorunlar için dönemsel koşullara ve tarihsel bağlama uygun çözümler getirildiği görülmektedir. Bu tarihsel çözümler Kur’an’ın bütününde ortaya konulan genel prensiplerle⁶⁰ birlikte dikkate alındığında

⁵⁶ Recep Alpyağılı, *Kimin Tarihi Hangi Hermenötik*, (İstanbul: Ağaç Yay., 2003), 140.

⁵⁷ Kur’an’a yaklaşım açısından ilmi tefsir de denilebilen evrenselcilik, 19. y.y.’ın ortalarından sonra, İslam âlimlerinin batı ile ilişkilerini artırması sonucunda ara ara dile getirilen din-bilim çatışmasının gün yüzüne çıkmasına sebep olup buna karşı bir hareket olarak ortaya çıkan ilmi tefsir anlayışdır. Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Tantavî Cevherî, Mustafa El-Merağî, Musa Carullah Bigiyef, Seyyid Ahmed Han, Muhammed Esed, Elmalılı Hamdi Yazır, Mehmet Akif Ersoy bunlar arasında sayılabilir.

⁵⁸ Taslaman, *Tarihselcilik: Çelişkiler Bataklığında* (İstanbul: İstanbul Yay., 2016), 20-64

⁵⁹ Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, 8.

⁶⁰ Bu genel prensiplere; kişinin çalıştığına karşılığını alması gerektiği (en-Necm 53/39), en zor şartlarda bile adaletin ayakta tutulması (el-En’âm 6/152; en-Nisâ 4/135), doğru olmak, yalan söylememek (el-Ahzâb 33/70-71; Hûd 11/12), kişinin verdiği sözü yerine getirmesi (el-Mâide 5/1; Âl-i İmrân 3/76; el-İsrâ 17/34), Haksız yere bir cana kıymamak (el-Furkân 25/68; el-Mâide 5/32.), rüşvetin yasaklanması (el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/29.) örnek olarak verilebilir.

Kur'an'ın çözüm getirdiği herhangi bir tarihsel olayın sadece bir örnek çözüm olduğunu görmekteyiz.⁶¹

Tarihselciliğe, Kur'an'ı sadece indigi dönemle ve toplumla sınırlı tutup diğer insanlara hitap etmemesinden dolayı evrenselliğinin kalmayacağı ve hükümlerinin önemsiz ya da artık Kur'an'da yer almaması gereken bir duruma dönüştürebileceği düşüncesi ile eleştiriler yapılmaktadır.⁶² Tarihsellik boyutuna rağmen tarihi günümüze getirmesi açısından evrenselciliğe ise, Kur'an'ı herhangi bir kural veya ölçüye dayanmaksızın yorumlama keyfiyeti getireceği ve anakronizme düşüleceği endişesiyle eleştiriler yapılmaktadır.⁶³ Bu iki yaklaşım tarzında da Kur'an'ın, bir şekilde düne, bugüne ve geleceğe hitap ettiği düşüncesi hâkim olup bu durumun nasıl gerçekleştirileceği açısından görüş ayrılıkları oluşmaktadır.⁶⁴ Esasında bu farklı yaklaşımlardan doğan söz konusu ayrılıklar, İslam inancının temellerinden kaynaklanan bir sorun olmamıştır. Bu iki düşüncenin katı bir şekilde zıtlık ifade eden anlamlara çekilmemesi ve yapılacak metin okumalarında yeni yaklaşımlarla, tarihsel ve evrensel bakış açılarının birbirini tamamlayan unsurlar olarak ele alınması daha sağlıklı okumalara olanak tanıyacaktır.

Kur'an, tarihin belli bir zaman diliminde, dünyanın belli bir coğrafyasında ve o coğrafyada yaşayanların dili ile indirilmiştir. Bunun zorunlu sonucu olarak Kur'an'da anlatılanlar, o dönemin izlerini taşımak durumundadır.⁶⁵ Kur'an, her ne kadar Allah tarafından indirilmiş olmasından dolayı profan eserlerden farklı bir özelliğe sahip olsa da Allah'ın Kur'an aracılığı ile iletişim kurduğu topluluk insanlardır. Her topluluk yaşantısıyla kendi kültürünü oluşturduğundan, bir amaca yönelik yapılacak düzenlemelerin de o topluma ait örneklerden seçilmesi gerekmektedir. Yani Kur'an'ın ilk hitap çevresi Araplar değil de söz gelimi zihar uygulamasının bulunmadığı bir toplum olsaydı, doğal olarak Kur'an metninde zihar yer almayacaktı. Ancak zihar örneğinden hareketle ortaya konulan tutarlılık ve adaletli olma ilkesi, bu yeni toplumsal bağlamda başka uygulamalar ve örneklemelerle bir şekilde yine ortaya konulacaktı.⁶⁶

İnsanı tüm donanımıyla en iyi bilen Allah, insan için gerekli olan evrensel örnekleri, tarihsel formlarla kitabında vermiştir. O, indigi coğrafyadan başlayıp evrensel doğru açılım sağlayan bir yöntem kullanması gerektiğini

⁶¹ Hırsızlığın yanlış olduğu ilkesi, evrensel bir ilke iken; ayette (el-Mâide 5/38) geçen "elin kesilmesi" o dönemki hukuk bağlamında verilen tarihsel bir örnektir.

⁶² Taslaman, *Tarihselcilik: Çelişkiler Bataklığında*, 68-69.

⁶³ Hidayet Zertürk, *Modern ve Tarihselci Aklın Kur'an Okumaları* (İstanbul: Ravza Yay., 2016), 12.

⁶⁴ Mehmet Paçacı, *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012), 60.

⁶⁵ Dücan Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası* (İstanbul: Kaknüs Yay., 2005), 51.

⁶⁶ Hasan Karayığit, *Kur'an Bugün İnseydi Muhtevası Ne Olurdu?* (İstanbul: Köprü Kitapları Yay., 2011), 145.

peygamberine bildirmiştir.⁶⁷ İlk başta “Ve yakın aşiretini uyar”⁶⁸ ayetiyle Allah, peygambere en yakınından başlayarak tebliğ etmesini istemiştir. Sonrasında “Bu Kitap, kendinden önceki kitapları tasdik eden, şehirler anası halkını ve çevresindeki bütün insanlığı uyarman için indirdiğimiz mübarek bir kitaptır...”⁶⁹ ayetinde Kur’an’ın; indirilmiş ilk ilahi kitap olmadığı, diğer ilahi kitapları tasdik ettiği ve çevresindeki yerleşim yerlerine göre ana konumda olan Mekke’den başlayarak dışa doğru açılım yapan bir kitap olduğu belirtilmiştir. Kur’an nihayetinde “De ki: “İşte bu Kur’an, bana onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu”⁷⁰ ayetiyle de ulaşılabilecek kim olursa olsun herkese ulaştırılması gereken ve herkese hitap edecek özelliğe sahip bir kitap olduğunu dile getirmiştir. Bu anlamda Kur’an’ın yerelden genele, tarihsellikten evrenselliğe doğru bir yöntem takip ettiği ve mesajlarını bu doğrultuda ileten bir kitap olduğu söylenebilir.

Kur’an’da kadınlara yönelik adaletsizlik olarak görülen şahitlikle ilgili ayetin,⁷¹ Kur’an’ın tutarlılığının ortaya konulması açısından antroposentrik yaklaşım bağlamında ele alınması gereken bir ayet olduğu söylenebilir. Ticarete *borç* yazımı sırasında çağrılacak şahitlerle ilgili olan “Ey İnananlar! Birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız... Erkeklerinizden iki şahit tutun; eğer iki erkek bulunmazsa, şahitlerden razı olacağınız bir erkek, biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak iki kadın olabilir. Şahitler çağırıldıklarında çekinmesinler... Kâtime de şahide de zarar verilmesin; eğer zarar verirsiniz, o zaman doğru yoldan çıkmış olursunuz”⁷² ayetine erkeğin kadından üstün kılındığına yönelik eleştiriler yapılmaktadır.⁷³ Ayette şahitler için tavsiye edilen iki erkektir. Eğer iki şahit erkek bulunamazsa bir erkek ile biri diğerine hatırlatmak üzere iki kadın şahidin bulundurulması tavsiye edilmiştir. Bu durum erkek-kadın ayrımcılığı olarak görülmektedir. Ayette anlatılan olay ticaretle ilgilidir. O dönemde yapılan ticari işlemlerde muhataplar arasında çıkacak herhangi bir anlaşmazlıkta, ticaretle uğraşmadıkları için konuya tam hâkim olamadıklarından, anlaşmazlıkla ilgili durumları birbirilerine hatırlatmak amacıyla iki kadın çağırılmasının uygun olacağı dile getirilmiştir. Ayrıca anlaşmalarda

⁶⁷ Benzer bir yaklaşım için bk. M. Fatih Kesler, “Kur’an’ı Kerim’in Evrenselliği ve Tarihsellik”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 30.

⁶⁸ eş-Şuarâ 26/214.

⁶⁹ el-En’âm 6/92.

⁷⁰ el-En’âm 6/19.

⁷¹ El-Bakara 2/282. İlgili eleştiriler için bk. İlhan Arsel, *Kur’an’ın Eleştirisi 1* (İstanbul: Kaynak Yay., ts.), 22; Sırrı Ataman, *Unutturulan Ayetler* (İstanbul: Berfin Yay., 2016), 64.

⁷² el-Bakara 2/282.

⁷³ Geniş bilgi için bk. Salih Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kur’an-ı Kerim’de Kadın”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/4 (1997), 251-252; Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, “Kadın Konusunda Kur’an’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/4 (1997), 263-264.

çıkan uyuşmazlık durumlarında, şahitlerin adaletle şahitlik etmeleri, kimi zaman hayatî risk taşıdığından problemlili bir durumdur. Dönemin şartları gereği (kısmen de olsa günümüz için de geçerli olmak üzere) bu durum, kadınlar için daha büyük risk içermektedir. Şahitlik için iki kadının olması, hatırlatma ve cesaret açısından birbirlerine destek vermeleri için daha tutarlı görünmektedir.

Kur'an'da şahitlikle ilgili geçen diğer bir ayet ise zina ile ilgili olan ayettir. İlgili ayetten hareketle bir erkek, iki kadın şahit getirme olayının sadece ticarete has olduğunu gösteren bir delil olduğu söylenebilir. “*Kadınlarımızdan zina edenlere, bunu ispat edecek aranızdan dört şahit getirin...*”⁷⁴ ayetinde zina olayı ile ilgili bir şüphe durumunda kadın-erkek ayırmaksızın, dört şahit getirilme şartı konmuştur. Borç ayetindeki şahitlikte geçerli olan bir erkek-iki kadın şahit getirilmesi mutlak olsaydı, zina olayında şahitlik oranının da iki erkek-dört kadın şeklinde olması gerekirdi. Sonuç olarak, herhangi bir olay için şahitlik yapıldığında mevcut sosyo-ekonomik ve kültürel bağlam göz önüne alınmalı ve en uygun çözüm getirilmelidir. Yukarıdaki ayet aynı zamanda şunu da göstermektedir ki, eğer şahitlik yapacak olan kadınlar, ticaretle uğraşan ve güçlü konumda olan bir durumda olsalardı, bir erkek-bir kadın şahit yeterliydi. Bu durum, şartların değişmesi ile Kur'an'ın ruhuna ve adalete uygun olarak şahitlikle ilgili hükümlerin de yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Yukarıdaki izahlar neticesinde şer'i hükümlerin ancak yeni bir vahyin gelmesi sonucunda değişebileceği ile ilgili eleştiri yapılabilir. Ancak dinde; Allah'ın varlığı ve birliği, cennet-cehennemin vakiliği, nübüvvet, adalet, doğruluk vb. temel öğelerin değişmeyeceği; şeriatın ise bunun aksine değişebileceği Kur'an'ın bütününden çıkarılabilmektedir.⁷⁵ Antroposentrik yaklaşımda insan unsuru ilk planda olduğundan ve insanların da duygu ve düşünceleri bulunduğu ortama göre değişebildiğinden Kur'an, değişmeyen temel unsurlara bağlı kalmak şartıyla muamelata ilişkin düzenlemeleri değişken özellikli kılmıştır.⁷⁶

İnsanlara hedeflerini aktarırken antroposentrik üslubu kullanan Kur'an, insanın olgunlaşmasını sağlayacak şekilde örneklemelerden yararlanmıştır. İnsanların problemlerine çözüm olabilecek örnek yaşantılara kendi bünye-

⁷⁴ en-Nisâ 4/15

⁷⁵ Geniş bilgi için bk. İlhami Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012), 7-8.

⁷⁶ Örneğin, Yusuf (a.s.) döneminde hırsızlık suçunun cezasının krala bir yıllık hizmet olmasına ve bunu da Yusuf'un (a.s.) uygulamasına rağmen Muhammed (a.s.) döneminde söz konusu cezanın farklı olmasından hareketle; hukuktaki cezaî müeyyidelerin ve sosyo-kültürel unsurların Kur'an'ın temelleri ile çelişmeyecek şekilde zamanın ruhuna uygun olarak değişebileceği sonucu çıkarılabilir. Ancak hükümlerin güncellenmesi ve uygulanması ile ilgili bu problemin dini otorite ile ilgili olduğu söylenebilir.

sinde yer veren Kur'an,⁷⁷ Muhammed'in (a.s.) yaşantısında inananlar için güzel örneklerin olduğunu dile getirerek onun yaşamından örnek alınabilecek bilgilere vermiştir.⁷⁸ Muhammed'in (a.s.) tecrübe etmediği durumları Kur'an, diğer peygamber ve sâlih kimselerin yaşantılarından getirdiği örneklerle tamamlamıştır. "*İbrahim'de ve onunla beraber olan kimselerde gerçekten sizin için güzel örnekler vardır*"⁷⁹ ayetinin bu durumu dile getirdiği söylenebilir. Kur'an, örnek verilmesi gereken bazı ahlaki ilkeler için peygamber dışındaki şahısları da örnek olarak vermiştir.⁸⁰ Bunların dışındaki hususlarda ise; Allah'ın kendisi bizzat "Ey iman edenler!" ifadeleri ile başlayarak ahlaki ilkeler hakkında tavsiyelerde bulunmuştur.⁸¹ Bu örneklerden hareketle, tarihin bir döneminde yaşamış insanların örnek davranışları üzerinden tüm insanlığa yol gösterecek antroposentrik bir ifade biçiminin Kur'an'da kullanıldığı görülmektedir.

Antroposentrik yaklaşımın gereği olarak, Kur'an'ın hem tarihsel olguları hem de tüm insanlığın ihtiyaçlarını gözeten bir kitap olduğuna yönelik yaklaşımını cennet tasvirlerinde de görmek mümkündür.⁸² Kur'an, bir taraftan indirildiği toplumun zevkine hitap eden yiyeceklerin en güzellerinin cennette var edileceğini belirtirken; diğer taraftan tüm insanların ortak duygularına ve zevklerine hitap edecek ifadeler de yer vermiştir.⁸³ Sonuç olarak, Kur'an'ın yerelden-genele, tarihsel olandan evrensel olana dönük bir metot kullandığı söylenebilir. Kur'an'ın dinamik bir şekilde anlaşılması ve toplumlara yön verebilmesi için tarihsellik ile evrensellik paralelinde okunmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu iki yaklaşımı birbirinin karşısına konumlandırmaktan ziyade, bu anlayışların birbirini tamamlayan anlatım

⁷⁷ bk. el-Ahzâb 33/21; "Muhakkak ki biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü örneği verdik." el-Kehf 18/54; ez-Zümer 39/27.

⁷⁸ Ahzab ve Tahrîm sûrelerinde peygamberin örnek aile hayatı yer alırken, Hucurat sûresinde peygamber üzerinden sosyal hayatta yer alması gereken nazik davranışlar belirtilmiştir. Duhâ ve Necm sûresinde, peygamberin vahiy karşısındaki psikolojik tavırlarına değinilirken, Fetih sûresinde ise peygamber ve arkadaşlarının örnek özellikleri anlatılmıştır.

⁷⁹ el-Mümtehe 60/4 Ayrıca bk. "Davud'a oğlu Süleyman'ı verdik o güzel bir kul idi. Hep Allah'a yakarırdı." Sâd 38/30-44,

⁸⁰ "Allah inananlara Fir'avun'un hanımını örnek gösterdi... İffetini korumuş olan İmrân kızı Meryem'i de örnek gösterdi..." et-Tahrîm 66/11-12.

⁸¹ "Ey iman edenler!" ifadesi ile başlayan ve devamında güzel davranışların teşvik edilip kötü davranışlardan uzak durulmasını öneren ayetler için bk. el-Bakara 2/104, 153, 172, 178, 183, 208, 254, 264, 267, 282; Âl-i İmrân 100, 102, 118, 130; en-Nisâ 4/19, 29, 43, 59; Maide 5/1, 2, 8, 51, 57, 87; el-Efâl 8/15, 20, 27; vd.

⁸² Kur'an'daki cennet tasvirlerinde yiyecek olarak Arapların yaşadığı bölgelerde çokça tüketilen hurma, üzüm, kiraz, muz gibi yiyeceklerin yer aldığı dile getirilmiştir. bk. er-Rahmân 55/68;; Vâkıa 56/28-29; en-Nebe 78/32.

⁸³ Kur'an'da "...Orada onlar için meyveler ve istedikleri her şey bulunur..." Yâsin 36/57, "Şüphesiz 'Rabbimiz Allah' deyip de doğru olanlara gelince onların üzerine melekler iner ve onlara: 'Korkmayın, üzülmeyin, size vaat olunan cennete sevininiz! Biz, dünya ve ahiret hayatında sizlerin dostlarıyız. Orada canımızın çektiği ve istediğiniz her şey vardır'" Fussilet 41/30, "Hiçbir kimse yaptıkları iyi şeylerin karşılığı olarak kendilerini ne tür bir mutluluğun beklediğini bilemez" es-Secde 32/17 ayetlerinde cennete girecek olan kişilere, herkesin memnun kalacağı genel-geçer özelliklerden bahsetmektedir.

biçimleri olarak kabul edilmesinin metin okumalarının daha sağlıklı yapılmasına olanak sağlayacağı söylenebilir.

3. EDEBİ SANAT DİLİ YAKLAŞIMI

İnsana hitap ederken akli merkeze alması sebebiyle Kur'an'ın asıl itibarıyla rasyonel bir kitap olduğu söylenebilir.⁸⁴ Ancak Kur'an, insanın çok yönlü bir yapıya sahip olmasından dolayı sınırsız sayılabilecek insan davranışlarına elindeki sınırlı sayıdaki ayetlerle cevap vermektedir. Yani bu sınırlı sayıdaki ayetin sınırsız durumlar karşısında rehberliğini sürdürebilmesi, Kur'an'ın çok etkili bir anlatım biçimine sahip olmasına bağlıdır. Bu nedenle Kur'an'ın; kalıcılık, etkileyicilik ve az sözle çok şey anlatabilecek şekilde söz sanatlarını, edebi ve lügavi üslubu kullandığı söylenebilir. Kur'an'daki edebi ve sanatsal ifadelerinin anlaşılabilmesi için de edebi bir kavrayışla ayetlere yaklaşmak ve güçlü bir yorum gücüne sahip olmak gerekmektedir. Bu durum herkes tarafından kolayca anlaşılabilir muhkem ayetlerin yanında Kur'an'ın çoğunluğunu oluşturduğunu düşündüğümüz edebi anlatımların anlaşılmasını sağlayacak şekilde ilimde derinleşmeyi gerektirmektedir.

Literal okumalar neticesinde içerisinde tutarsızlıkların meydana geldiğini düşündüğümüz ayetlerin Kur'an'ın ruhuna uygun bir şekilde yorumlanması kimi zaman geleneksel anlayışlar tarafından eleştirilmiştir.⁸⁵ Bunun çeşitli sebeplerinin varlığının yanı sıra en önemlisinin geleneksel inancın verdiği güvenin sarsılması olduğu söylenebilir. Geleneksel yapıya göre yorum yapacakların, ancak geleneksel kültürün kabul ettiği âlimlerin yorumları ile iktifa etmeleri ya da geleneksel âlimlerin yorumlarını değerlendirmeleri gerekmektedir.⁸⁶ Nitekim Gazzâlî (ö. 505/1111), İslam dünyasında, sahip olduğu otoritesi ile kendi açısından iyi niyet gözeterek halkı koruma adına, avamın müteşabih ayetlerle ilgili konuşmamasının vacip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca delile dayanmaksızın taklidi bir şekilde inanmanın, insanın yapısında/fitratında olduğu ve böyle bir inancın sahih olduğunu dile getirmiştir.⁸⁷ Kur'an'ın edebi türleri kullanmak suretiyle anlatımlarını zenginleştirdiğini düşündüğümüz bu tür ifade biçimlerinin anlaşılmasını durandıran bu yaklaşımların aksine ayetlerde belirtildiği üzere, araştıran

⁸⁴ Kur'an'da rasyonel bir dilin kullanıldığı ayetler için bk. el-Bakara 2/269; Âl-i İmran 3/190-191; el-En'am 6/126; en-Nahl 16/17; vd.

⁸⁵ Özellikle Kelam'da Allah'ın eli, yüzü, istivâ vb. anlatımların yorumlanması üzerinden yapılan kati eleştiriler için bk. Ebû İsmâil Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî, *Zemmu'l-kelâm ve ehlih*, Ebû thk. Câbir Abdullah b. Muhammed el-Ensârî (Medine: 1419/1998), 1/278-287; Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: 2008), 494.

⁸⁶ Zeki Özcan, *Teolojik Hermenötik* (İstanbul: Alfa Yay., 2000), 225.

⁸⁷ Gazzâlî, *İlcamû'l-Avâm*, 45, 158-160.

her birey Kur'an üzerinde düşünme ve fikir üretme hakkına sahiptir.⁸⁸

Kur'an'ın, nasıl bir dil kullandığını bilmek onun kendi içerisinde tutarlı olduğunun ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Araplar, günlük konuşmalarında hakikat, mecaz, çokanlamlılık, âmm-hâs gibi birçok dilsel ifade kullanmışlardır.⁸⁹ Arap dilinin özelliklerini kullanan bir kitap olmasından ve özellikle de sözlü bir kültür ürünü olup daha sonra yazıya geçirilmesinden dolayı, Kur'an'ın bu dilin kurallarını kullanmış olması kaçınılmaz bir gerekliliktir.⁹⁰ Cürcânî'ye göre bir metin, eğer tek bir anlama geliyorsa, insan zihninin çalışmasına etki etmeyecek şekilde ve bakıldığı gibi sade bir anlama sahip ise onun pek bir üstünlüğü yok demektir. Yine ona göre bir sözün söylendiği şeklin dışında farklı anlamlara/biçimlere de gelebilecek bir özelliği varsa ve kullanılan kavramların yeri değiştirildiğinde veya metin sadeleştirilmeye çalışıldığında güzelliğini kaybediyorsa, o metnin üstün bir özelliğe sahip olduğu söylenilebilir.⁹¹ Metnin, “derin bir anlam kazanmasına etki eden söz sanatlarının, genel olarak mecaz ve kinayenin etrafında döndüğü”⁹² ve Kur'an'ın da bu söz sanatlarını çokça kullandığı görülmektedir. *Kinaye*, “Gerçek manayı düşünmeye engel olacak bir karine bulunmamak şartıyla bir sözü gerçek manasına da gelebilecek şekilde, başka bir manada kullanma sanatıdır.”⁹³ *Mecaz* ise; “Hakiki manayı kastetmeye engel olan bir karineyle birlikte, bir alâkadan dolayı konulduğu mananın (sözlük manasının) dışında kullanılan her lafızdır.”⁹⁴ Zahiri âlimleri ile Şafii âlimlerinden İbnu'l Kass (ö.946) ve Maliki âlimlerinden İbn Huveyz Mindad (ö.999) gibi azınlıktaki bazı âlimler ve benzer görüşte olanlar mecazın, hakikatin zıddı olan yalana yakın oluşu kabulünden hareketle Kur'an'da mecazın kullanımına itiraz etmişlerdir.⁹⁵ Oysa Kur'an'ın kullandığı mecazlar, hakikatin karşısında yer alan batıl anlamındaki mecaz değil, düz anlatımdan daha fazlası veya gerçeğin farklı bir şekilde anlatılışından ibarettir.⁹⁶

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), bazı ayetleri örnek göstererek bunların işitildiği şekliyle anlaşılmasının mümkün olamayacağını, bunların mecaz olduğunu ve yorumlanması gerektiğini belirtir. Ona göre “O göklerin ve

⁸⁸ İlgili ayetler için bk. Âl-i İmrân 3/190- 191; en-Nisâ 4/82; Sâd 38/29; Muhammed 47/24; vd.

⁸⁹ Muhammed Hüseyin Zehebî, *Tefsîrde Aşırı Yorumlar*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yay., 2017), 15.

⁹⁰ Şahin Güven, *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu* (İstanbul: Denge Yay., 2005), 178-179.

⁹¹ Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, 286.

⁹² Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, 66.

⁹³ Latif Solmaz, *Anlatımlı Belağat*, ed. Tacettin Uzun (Konya: b.y., 2008), 173.

⁹⁴ Ayhan Erdoğan, *Anlatımlı Belağat*, ed. Tacettin Uzun (Konya: b.y., 2008), 145.

⁹⁵ Süyûtî, *el-İtkan*, 494.

⁹⁶ Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Mustasfa (İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, çev. Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yay., 1994), 1/154.

yerin nurudur...”⁹⁷ ayetinde “nûr”dan kastedilenin Allah’ın yol göstericiliği veya göklerin-yerin ıslah edicisi, düzenleyicisi olduğu yönündedir. “... Biz ona şah damarından daha yakınız”⁹⁸ , “...Nerede olursanız O sizinle beraberdir...”⁹⁹ , “Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü O’dur...”¹⁰⁰ ayetlerindeki birliktelik ve yakınlıktan kastedilen Allah’ın ilim olarak yakınlığı ve kudretidir. “...Allah, onların binalarına temellerinden geldi...”¹⁰¹ ayetinde “geldi” ifadesi “sarsmak” anlamında kullanılmıştır. Râzî, ayrıca “... Biz demiri indirdik ki onda büyük bir kuvvet vardır...”¹⁰² ayetinde geçen “demiri indirdik” ifadesi ile “...Ve sizin için yumuşak başlı hayvanlardan sekizer çift indirdik...”¹⁰³ ifadesinin demirin ve hayvanların gökten cisim olarak indirildiği anlamında olmadığını; dolayısıyla bu ayetlerin ve örneğin “Allah’a güzel bir borç verecek yok mu?...” ayeti gibi daha birçok ayetin yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁴

Bir anlatımın hangisinin mecaz olup olmadığını en iyi bilen, sözün sahibidir. Söze muhatap olan kişi ise ifade edilen durumun söyleniş tarzına, belirtilen zaman ve mekân bütünlüğüne, metnin ait olduğu dil kurallarına ve konunun bağlamına bakarak bu anlatımla mecazın mı yoksa hakikatin mi kastedildiğine karar verir.¹⁰⁵ Buna rağmen, farklı coğrafi, tarihsel, fiziksel ve biyolojik dış etkenlerin insan psikolojisi üzerindeki etkilerinden dolayı okunan metinlerin ya da yaşanan durumların farklı anlaşılması kaçınılmazdır. Bir sözcüğün, belli bir kültür bağlamında kazandığı yeni anlamlar dışında, farklı coğrafyalarda da aynı anlamı çağrıştırmaması mümkün bir durumdur. Örneğin balina denildiğinde zihinde suda yaşayan en büyük canlı, at denildiğinde ise dört ayaklı ve hızlı koşan hayvan figürü canlanır. Ancak sosyal değerler açısından belirli anlamlar yüklenmiş olan kavramlar, yerel sosyolojik kültürün etkisi ile zihinlerde farklı derecelerde etkiler bırakabilmektedir. Aynı şekilde dini terimlerin, farklı inançlara sahip kişiler tarafından, kendisine yüklenen farklı anlamlardan dolayı kişiler üzerinde yaptığı etkiler de aynı olmamaktadır.¹⁰⁶

⁹⁷ Nûr 4/35.

⁹⁸ Kâf 50/16.

⁹⁹ el-Hadid 57/4; Ayrıca bk. Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yay., 2013), 117.

¹⁰⁰ el-Mücâdele 58/7.

¹⁰¹ en-Nahl 16/26.

¹⁰² el-Hadid 58/25.

¹⁰³ ez-Zümer 39/6.

¹⁰⁴ Râzî, *Esâsü't-takdis*, thk. Ahmed Hicâzi es-Sekka (Kahire: 1406/1986), 105-107.

¹⁰⁵ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Kur'an'la Tefsir*, Basılmamış Doktora Tezi (Ankara, 1988), 139

¹⁰⁶ Dini bir kavram olan *kâfir* kelimesinin, bir Harici ile bir Ehl-i Sünnet inancındaki kişinin zihninde yapacağı çağrışım aynı değildir. Her iki inanç için de zihinde kötü bir çağrışım yapan *kâfir* kavramı, Haricilerde, kişinin büyük günah işlemiş olması için yeterli iken, Ehl-i Sünnet inancındaki kişi için ise bu kavram, inanç esaslarından herhangi birinin inkârı ile oluşan kötü bir sıfat olmaktadır. bk. Mehmet Murat Karakaya, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi* (İstanbul: Marifet Yay., 2003), 150.

Kur'an, kıyamete kadar sürecek olan mesaj ulaştırma serüveninde, tutarlı bir şekilde amacını gerçekleştirmek ve düşünenler için zaman değişse de eskimeyen bir anlatım bırakabilmek amacıyla edebi sanatları kullanmıştır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın Kur'an, aynı anlama gelebilecek muhkem ayetlerin yanında dinamik özelliğinden dolayı düşünenleri yorumla zorlayan ayetleri ile her seviyede insanın ana mesajı anlamasını sağlayan eğitim yöntemlerinin kullanıldığı edebi bir kitaptır.¹⁰⁷ Kur'an'da geçen muhkem ayetler; açık inanç esaslarının neler olduğunu ortaya koyan, yanlış inançları tutarlı ölçülerle eleştiren, insanları iyiliğe çağıran, öğüt veren ve güzel yaşam formüllerini açık evrensel ilkelerle belirginleştiren, bir anlamda Kur'an'ın asıl amacını ortaya koyan ayetlerdir.¹⁰⁸ Müteşabih ayetler ise muhkem ayetler dışında kalan, bu ayetlere bağlı kalmaksızın okunduğunda ve aklın verileri ışığında değerlendirilmediği takdirde yanlış anlaşılmaya müsait yorumsal ayetlerdir.¹⁰⁹ Allah, müteşabih ayetleri, çocuğun anneye nispeti gibi "kitabın anası" anlamındaki muhkem ayetlere nispet ederek muhkem ayetlerin esas olduğunu belirtmiştir.

Bir kelimeyi asıl anlamının yanında cümle içerisinde birden çok anlama gelecek şekilde kullanma ve mecazi anlatımların çeşitleri¹¹⁰ Kur'an'ın kullandığı söz sanatlarının başında gelmektedir.¹¹¹ Bir kelimenin çok anlama gelecek şekilde kullanılması, "İnsanoğlunun kavramları kimi zaman daha etkili, daha somut, daha kolay biçimde dile getirebilmek için, aralarında biçim, işlev, amaç ilişkisi ve yakınlığı bulunan başka kavramlara dayanarak açıklamak istemesinden kaynaklanır."¹¹² Kelimelerdeki çokanlamlılık, metnin güzelleşip daha kalıcı bir hale gelmesi için bazen dilin kendine has zorunluluğundan, bazen de zenginlik sayıldığından, Kur'an tarafından kullanılmıştır. Alman yorumbilimci Japp'ın da belirttiği üzere "Edebiyat eser-

¹⁰⁷ Âl-i İmrân 3/7; bk. "Ant olsun biz, bu Kur'an'da insanlara, öğüt almaları için her *temsili* anlattık." ez-Zümer 39/27; "Biz, bu Kur'an'da, insanlara *her çeşit örneği* getirdik." er-Rûm 30/58; "Allah, *Kelamin en güzelini ikişerli, ahenkli* bir kitap olarak indirdi." ez-Zümer 39/23.

¹⁰⁸ Ebu'l-Ala Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, Ed. Ali Bulaç, Tercüme Kurulu, Muhammed Han Kayanı vd., (İstanbul: el-İnsan Yay., 2005), 239.

¹⁰⁹ Muhkem ve müteşabih ayetlerden neyin kastedildiği ile ilgili farklı görüşler için bk. Erkan Yar, "Kur'an'ın Özgün ve Benzeşimli Ayetleri: Muhkem ve Müteşabih", *Kader Dergisi* 20/1 (2022), 1-22; Bu yorumlar arasında kendi görüşümüz, muhkem ayetlerin açık delil olduğu ve anlamının araştırılmaya gerek kalmadan bilinebileceği, müteşabih ayetlerin ise üzerinde düşünülerek anlaşılacak ayetler olduğu yönünde görüş beyan eden Ebu Bekir Esam'ın (ö. 200/816) yorumu ile paralellik arz etmektedir. Ebu'l-Hasan Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfu'l-musallîn (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*, çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 326.

¹¹⁰ Konu ile bir bakış açısı sunması açısından bk. Zeynep Gemuhluoğlu, "İslam Düşüncesine Özgü Bir Poetikadan Söz Edilebilir mi? : İlk Dönem Kalam ve Dil Alimlerinde Din Dili-Mecaz/Şiir-Mecaz ilişkisi Üzerine Bir İnceleme", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2009/1), 109-134.

¹¹¹ Geniş bilgi için bk. Mukâtil b. Süleymân, *el-Vucûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Hatim Salih ez-Zamen Dimeşk (Şam): 2006; es-Süyûti, *el-Itkan*, 301; W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2006), 101.

¹¹² Doğan Aksan, *Anlambilim*, (Ankara: Engin Yay., 2006), 58.

leri hep iki anlamlılık (ve çok anlamlılık) konumu içindedirler... Sözcüklerin zenginliğini ve anlamların zenginliğini göz önünde tutan bir genel dil ekonomisi, kendisini edebiyat içerisinde bir kez daha özel bir üretkenlikle gösterir. Filolojik hermeneutiğin görevi, bu nedenle, sözcüklerin anlamlarını kısıtlamak değil, tersine onların anlam bakımından üretkenliğini izlemektir.”¹¹³

Bakara 2/7’de geçen ve önce de dile getirdiğimiz “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de bir örtü vardır. İşte onlara büyük bir azap vardır” ayetindeki “kalplerin ve gözlerin mühürlenmesi” tabirine literal yaklaşıldığında, Allah’ın bir fail olarak insanların kalplerini mühürlemesinin, kişinin iman etme ihtimalini zorla/cebren sonlandırması anlamına geleceğinden bu yaklaşımın adalet açısından problem teşkil ettiği söylenebilir. Müteşabih ayetler kategorisinde yer alan bu ayetin diğer muhkem ayetler ışığında incelenmesi halinde, inkâr edenlerin iradelerinin ellerinden alınarak artık isteseler de iman edemeyecekleri anlamında kullanılmadığı görülmektedir. Esed, “kalpleri ve gözleri mühürlenen” kişilerle ilgili bir önceki ayette geçen (Bakara 2/6) inkâr edenler/الذين كفروا ifadesinde geçmiş zaman kipinin kullanılmasının, kişinin vahyi görüp bilmesine rağmen bilinçli olarak onu reddeden anlamına geldiğini belirterek bu tabirin «hakikati inkâra şartlanmış» olarak çevrilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu durumda “göz ve kalbin mühürlenmesi” yanlış inançlara körü körüne bağlanıp hakikati duymaya bile tahammül etmeyen ve zamanla gerçeği kavrama yeteneğini kaybetmenin adı olmaktadır.¹¹⁴ Ayrıca buradaki hitabın muhatabı, tüm inkâr edenler olmayıp Kur’an’ın diğer ayetlerinde anlatılan yanlış davranışları ısrarla yaparak bunu karakter haline getirenlerdir.

Konu ile ilgili diğer ayetlere bakıldığında, inkârda ısrar edenlerin neden kalplerinin mühürlendiği yani kendi kalplerini hakka kapattıkları daha iyi anlaşılacaktır. “Onların kalpleri inkâr edicidir ve müstebirdirler”¹¹⁵, “Allah’ı hatırlamaya dönük kalplerini kapatmışlardır”¹¹⁶, yaptıkları sürekli yanlışlardan dolayı “Kalpleri katılmıştır”¹¹⁷, “Daveti kabul edenler ancak onu dinleyenlerdir”¹¹⁸, “Onların kazandıkları onların kalbini örtmüştür”¹¹⁹ ve bu gibi kişiler “kalplerinde hastalık olanlardır”¹²⁰ şeklinde ifade edilen

¹¹³ Uwe Japp, *Hermeneutik, Filoloji ve Edebiyat*, Hermeneutik Üzerine Yazılar, Ed. Doğan Özlem (İstanbul: İnkılap Yay., 2003), 311.

¹¹⁴ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, 5-6.

¹¹⁵ en-Nahl 16/22.

¹¹⁶ ez-Zümer 39/22.

¹¹⁷ el-Bakara 2/74.

¹¹⁸ el-En’âm 6/36.

¹¹⁹ el-Mutaffifin 83/14.

¹²⁰ el-Bakara 2/10.

özellikleri kendi bünyelerinde barındıranlar, kendi kalplerini hakka kapatmış olanlardır.

Kur'an'da benzeşim kurularak kullanılan ifadelerden biri de olgun bulunmayan ve yerilen kimi insan davranışlarının hayvana ait özelliklerle benzeşim kurularak ifade edilmesidir. Bu anlatımlar, farklı nesnelere benzeşim kurularak değil de literal okunduğunda cümlede anlatılmak istenenin asıl anlamından ve amacından uzaklaşmasına sebep olabilmektedir. “İçinizden cumartesi günü azgınlık edenleri elbette biliyorsunuz. Onlara “Aşağılık birer maymun olunuz” dedik”¹²¹ ayeti literal olarak okunup konu ile ilgili başka ayetler göz önünde bulundurulmadan ve Kur'an'ın söz sanatlarını kullanmasına ihtimal vermeden ele alındığında bazı kötü insanların fiziksel açıdan maymunlara dönüştürüldüğü şeklinde anlaşılabilmiştir.¹²² Cuma suresinde, Tevrat'ı kabul edip de içindekilerini uygulamayanlar Allah (c.c.) tarafından “kitap yüklü eşeklere benzetilmektedir.”¹²³ Yukarıdaki ayette “maymunlar olun” yerine “maymunlar gibi olun” denmediği için burada bahsedilen insanların fiziksel olarak maymuna dönüştüğü iddia edilerek Kur'an'da tutarsızlık olduğu şeklinde anlaşılabilmiştir.¹²⁴ Oysa “eşekler misali” sözü, söz sanatlarından *teşbih'e* işaret ederken “maymun olun” sözü ise *istiare'ye* (*kapalı*) işaret etmektedir.¹²⁵

Zemaşeri (ö. 538/1144), bu konu ile ilgili olarak; “قردة خاسئين/ aşağılık maymunlar ifadeleri “كونوا/ olun” ifadesinin iki haberidir. Yani ‘maymunluk ve aşağılık vasıflarının her ikisi de sizde olsun’ demektir ki bu da küçüklük ve kovulma/ötelenmedir»¹²⁶ demektir. Yani olay, fiziki bir dönüşüm değil, önceki ayetlerde sayılan davranışlardan dolayı, maymuna ait bazı özelliklerin insana yakıştırılmak suretiyle yaptıkları davranışların yanlışlığı bir benzetme ile dile getirilmiştir.¹²⁷

Kur'an'da eğitim amacıyla yer alan edebi türlerin ve bu edebi türlerin içerisinde yer alan söz sanatlarının, amacı doğrultusunda kullanılmaması halinde hakikatten uzaklaşılması kaçınılmazdır. Kur'an'ın hakikati beyan ettiği belirtilerek mitolojik anlatımların aşırı bir tepkiyle geleneksel anlayış tarafından reddedilmesine karşın inananlar üzerinde kurulan rivayet

¹²¹ el-Bakara 2/65

¹²² Sırrı Ataman, *Unutturulan Ayetler*, 122-123.

¹²³ el-Cuma 62/5

¹²⁴ Ataman, *Unutturulan Ayetler*, 122-123.

¹²⁵ İstiare: “Bir kelimenin sahip olduğu anlamı geçici olarak bir başka kelimenin yerine kullanmak, benzetmeye dayalı yapılan aktarma türüdür.” “Aslan asker!” ifadesi açık istiare iken sadece askerin kastedilerek söylendiği “aslan!” ifadesi ise kapalı istiare'dir. bk. Ömer Faruk Yavuz, *Kur'an'da Sembolik Dil* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2006), 20.

¹²⁶ Zemaşeri, *el-Keşaf*, 1/278.

¹²⁷ Toplumda yapılan olumlu-olumsuz davranışların kınanma amacıyla hayvanlar âlemine ait özelliklerle benzerlik kurularak övüldüğü veya kınandığı bilinmektedir.

hegemonyasının bir sonucu olarak mitolojiye ait birçok hikâye Müslüman literatüründe yer almıştır.¹²⁸ Bu mitolojik anlatımlara halk tarafından inanılmasının, itikat açısından herhangi bir problem oluşturmaması ve bu anlatımlara karşı kısmen rahatsızlık oluşsa da bunun dile getirilmemesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte halk inancının yozlaşma tehlikesine karşın, ilmi konuların halkın önünde konuşulmaması gerektiği düşüncesi, katı bir şekilde avam-havas sınıflarını oluşturmuş ve bilgi açısından halk ile düşüncüler arasında uçurumlar meydana getirerek halkın imanını, belirli kişilerin düşünce dünyasına mahkûm etmiştir.¹²⁹

Bu bağlamda Kur'an, ilahi olanın insani olana hitap etmesi ile ortaya çıkan bir eser olduğundan, onun barındırdığı hakikatler de tek tip bir formda değil, aksine farklı ifade biçimleriyle sunulmuştur. Özellikle ayetlerde amaçlanan hedeflere ulaşılabilmesi için söz konusu ifadelerin edebi ve sanatsal bir üslup ile sunulması gerekmektedir. Nitekim Kur'an'da böylesi sanatsal ifadelerin yukarıda belirtildiği üzere sayısız örneği bulunmaktadır.

SONUÇ

İnananlar tarafından Kur'an ayetlerinin farklı anlaşılması, çeşitli çevrelerce eleştiri unsuru yapılmaktadır. İnsan, öz itibarıyla etkileyen ve etkilenen bir varlık olduğundan en yakınından en uzağına kadar deneyimlediği tüm olaylardan etkilenerek bir zihin dünyası inşa etmektedir. Doğduğundan itibaren kültürel yapının etkisi ile büyüyen kişi, zihin dünyasından açtığı pencere ile dış dünyaya bakmaktadır. Dış dünyadaki olguları kendi düşünce süzgecinden geçirip doğru bir algı oluşturmak isteyen insan, kimi zaman bunu gerçekleştiremeyebilir. Ancak geniş düşünmek, farklı okumalar yapmak, güçlü bir edebiyat bilgisine sahip olmak ve farklı düşüncelere açık olmak suretiyle bu eksikliği büyük oranda gidermek mümkündür.

İnsan mahsulü her eser, kendine has bir üslup barındırarak yazarının zihin dünyasının dışı vurumudur. Kur'an ise insanı ve evreni var eden bir yaratıcının eseri olduğundan beşer ürünü eserlerden farklı özelliklere sa-

¹²⁸ Havva ile Âdem'in cennetten çıkarılışını konu alan, Tevat'tan alıntılama ile efsanevi mitolojik birçok rivayet bulunmaktadır. Buna "Tanrı düşmanı İblis kendisini yükleyerek cennete götürmeleri hususunda yeryüzü hayvanlarına tekliflerde bulundu. Maksudı Âdem ve Havva ile konuşmaktı. Hiçbir hayvan onun bu teklifini kabule yanaşmadı. Bunun üzerine yılanın yanına geldi. Ona: sen beni cennete sokarsan, seni himayeme alır, Âdemoğullarından korurum, dedi. Yılan, İblis'in bu teklifini kabul edip, onu azı dişlerinden iki tanesinin arasına alarak cennete soktu. İblis, yılanın ağzı içinden konuştu. Yılan o zaman tüylü olup dört ayakla yürüyordu. Tanrı bu suçundan dolayı onu tüysüz, çıplak ve karnı üzerinde sürünerek yürüyen bir hale getirdi" örneği verilebilir. (Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk (Tarihü't-Taberî)*, thk. Ebû Suheyb el-Kerimî (Amman: 2009), 40.)

¹²⁹ Nâsr Hamid Ebû Zeyd, *Bilimsel Bilgi ve Aforoz Korkusu Arasında Yenilik, Yasaklama ve Yorum*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlimyurdu Yay., 2014), 21-22.

hiptir. Kur'an yazılı bir metin olması ve üzerinden asırlar geçmesi hasebiyle farklı yorumlarla günümüze gelen bir kitaptır. Bu nedenle Kur'an'ı anlamak için onu kendine has anlatım biçimi ile okumak gerekmektedir. Kur'an da diğer metinler gibi indirdiği dönemin şartlarını göz önünde bulundurmuş ve o dönemin dil kuralları çerçevesinde edebi sanatları kullanarak mesajlarını iletmiştir. İndirildiği döneme ait özellikleri dikkate almasına rağmen, Kur'an'ı diğer eserlerden ayıran husus, burada kullanılan örneklerde açıkça görüldüğü üzere sorunlara getirdiği çözümler ile mesajlarını geleceğe ileten bir yapıya sahip olmasıdır. Yani tanrısal olduğu için Kur'an'da bir taraftan teosentrik bir ifade biçimi kullanılmış, öte yandan muhatabını merkeze alan ve bu muhatapların anlayacağı antroposentrik bir ifade tarzı kullanılmıştır. Kur'an ayrıca geleceğe yönelik kalıcı bir eser olabilmesi için de bu iki ifade biçimini tamamlar nitelikte edebi sanatları kullanmaktan kaçınmamıştır.

Kur'an'ın sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi ve kendi içerisinde tutarlılığının sağlanabilmesi için kanaatimizce şu özellikler göz önünde bulundurulmalıdır:

Kur'an; öncelikle hakkı arayan, düşünen ve araştıran insanlara hitap eden bir kitaptır. O, pozitif dünyaya ait verileri Allah merkezli (teosentrik) bir ifade tarzıyla ele almış ve bunu insanlara doğru yolu göstermek amacıyla kullanmıştır. Yine Kur'an, tüm insanlara hitap edecek doğruları sunan bir evrenselliğe sahiptir. Bunun yanı sıra evrensel mesajlarını iletirken o dönemin kültürünü, dil özelliklerini, sosyo-ekonomik yapısını göz önünde bulundurarak tarihselci bir anlatım biçimini de kullanmıştır. Kur'an'ın, çelişkisiz bir kitap olmasıyla beraber içindeki herhangi bir konuya, bağlamından koparılarak yaklaşılması halinde tutarsız bir metne dönüşmesi kaçınılmazdır. Kur'an, eleştirilen konu ile ilgili tüm ayetlerin incelenmesini gerektiren, parçacı yaklaşımı kabul etmeyen ve kendi içerisinde bütünlük arz eden bir kitaptır. Aynı şekilde Kur'an'ın, teşbih, temsil/analaji, mecaz vb. Arap dil özelliklerini yoğunlukla kullanan, içerdiği gaybi konulardan dolayı kendine has üslubunun göz önünde bulundurulması gereken edebi bir metin olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2022.
- Akdemir, Salih. "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın ". *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/4 (1997), 249-258.
- Aksan, Doğan. *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınları, 4. Basım, 2006.
- Albayrak, Halis. *Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara, 1988.

- Alpyağıl, Recep. *Kimin Tarihi Hangi Hermenötik*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2003.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfüddin Ali b. Muhammed es-Sa'lebî. *Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Dîn*. 5 Cilt. thk. Ahmed Muhammed Mehdî. Kahire: 2. Basım, 1424/2004.
- Arsel, İlhan. *Kur'an'ın Eleştirisi 1*. İstanbul: Kaynak Yayınları, ts.
- Ataman, Sırrı. *Unutturulan Ayetler*. İstanbul: Berfin Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *Uşûlü'd-dîn*. thk. Ahmed Şamsuddin. Beyrut: 1423/2002.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Kitâbü't-temhid*. tsh. Peder Ruther Joseph McCarthy. Beyrut: 1957.
- Beyzâvî, Nâsıruddin Ebû Sâid. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*. 6 Cilt. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşelî. Beyrut: ts.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 1999.
- Cundioğlu, Düccane. *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Cürçânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân. *Delâ'ilü'l-i'câz*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Kahire: 2004.
- Demir, Recep. "Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1/1(March 2012). 33-105. <http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php>
- Dilthey, Wilhelm. *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. çev. Doğan Özlem. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Dindi, Emrah, "Kur'anî Teosentrik ve Tarihi Okuma Denemesi; Ashâbu'l-Fil Örneği", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2017), 49-81. Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-6664-7590>.
- Ebû Zeyd, Nasr Hamid. *(Bilimsel Bilgi ve Aforoz Korkusu Arasında) Yenilik Yasaklama ve Yorum*. Çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık, 2014.
- Erdoğan, Ayhan. *Anlatımlı Belağat*. Ed. Tacettin Uzun. Konya: b.y., 2008.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Eşârî, Ebu'l-Hasan. *Risâletü fî istihsâni'l-havzi fî ilmi'l kelâm*. thk. Richard Joseph McCarthy. Haydarabâd: 1344/1926.
- Eşârî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musâllîn (İlk Dönem İslam Mezhepleri)*. Çev. Ömer Aydın-Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

- Fazlurrahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Fecr Yayınları, 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Mustasfa (İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi)*. 2 Cilt. çev. Yunus Apaydın. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İlcâmü'l-'avâm 'an 'ilmi'l-keîâm*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2017/1439.
- Gemuhluoğlu, Zeynep. "İslam Düşüncesine Özgü Bir Poetikadan Söz Edilebilir mi? : İlk Dönem Kelam ve Dil Alimlerinde Din Dili-Mecaz/Şiir-Mecaz ilişkisi Üzerine Bir İnceleme". *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2009/1), 109-134.
- Goralnik, L - M.P. Nelson, M. P. ed. Ruth Chadwick. *Encyclopedia of Applied Ethics (Second Edition)*. London: Academy Press Book, 2012.
- Güler, İlhami. *Sabit Din Dinamik Şeriat*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Günaltay, Şemsettin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Güven, Şahin. *Kur'an'ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*. İstanbul: Denge Yayınları, 2005.
- Hacımuftüoğlu, Halil. *Kral Tanrı Allah'ın Krallığı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.*
- Herevî, Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed el-Ensârî. *Zemmu'l-keîâm ve ehlih*. Ebû thk. Câbir Abdullah b. Muhammed el-Ensârî. Medine: 1419/1998.
- İbn Kesîr. Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 15 Cilt. thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd., Kahire: 2000.
- İrğat, Muhammet. *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*. İstanbul: Hi-peryayın Yayınları, 2017.
- İsfehânî, Râğîb. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'an*. thk. Mustafa el-Baz. Riyad: 2009.
- İzutsu, Toshihiko. *God and Man in the Quran*. Pataling Jaya: İslamic Book Trust, 2008.
- İzzetbegoviç, Aliya, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. Rahman Âdemi, İstanbul: Fide Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Japp, Uwe, *Hermeneutik, Filoloji ve Edebiyat*, Hermeneutik Üzerine Yazılar. Ed. Doğan Özlem. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2003.
- Karakaya, Mehmet Murat. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2003.
- Karayîğit, Hasan. *Kur'an Bugün İnseydi Muhtevası Ne Olurdu?*. İstanbul: Köprü Kitapları Yayınları, 2011.

- Kesler, M. Fatih . “Kur’an’ı Kerim’in Evrenselliği ve Tarihsellik”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 23-32.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. “Kadın Konusunda Kur’an’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/4 (1997), 259-270.
- Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2013.
- Mâtûrîdî, Ebû Mansûr. *Te’vilâtu Ehli’s-sünne*. 10 Cilt. thk. Mucdî Basellûm. Beyrut: 2005.
- Mevdûdî, Ebu’l-Ala. *Tefhimu’l Kur’an*. Ed. Ali Bulaç, Tercüme Kurulu: Muhammed Han Kayanî vd., İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Mukâtil b. Süleymân, el-Ezdî el-Belhî. *el-Vucûh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-Azîm*. thk. Hatim Salih ez-Zamen. Dımeşk (Şam): 2006.
- Özcan, Zeki. *Teolojik Hermenötik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah Bir Kur’an İfadesinin Kavramsallaşması*. Ankara: Fecr Yayınları, 1994.
- Öztürk, Mustafa. *Kur’an’ı Kendi Tarihinde Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Paçacı, Mehmet. *Kur’an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Palmer, Richard E.. *Hermenötik*. çev. İbrahim Görener. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 3. Basım, 2008.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn. *Esâsü’t-takdîs*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekka. Kahire: 1406/1986.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn. *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî (Tefsîru’l-Kebîr/Mefâtihu’l-Ğayb)*. 33 Cilt. Beyrut: 1401/1981.
- Solmaz, Latif, *Anlatımlı Belağat*. Ed. Tacettin Uzun. Konya: b.y., 2008.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Ğur’ân*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: 2008.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk (Târîhu’t-Taberî)*. thk. Ebû Suheeyb el-Kerimî. Amman: 2009.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru’t-Taberî (Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vili’l-Kur’ân)*. 24 Cilt. thk. Abdellah b. Abdelmuhsin et-Turkî. Kahire: 2001.
- Taslaman, Caner. *Tarihselcilik: çelişkiler Bataklığında*. İstanbul: İstanbul Yayınları, 2016.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı Kelam, Tasavvuf, Felsefe*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.

- Watt, W. Montgomery. *Kur'an'a Giriş*. çev. Süleyman Kalkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Yakıt, İsmail, "Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Evrimi", *Süleyman Demirel Ün. İlahiyat Fak. Dergisi* 5 (1998).
- Yar, Erkan. "Kur'an'ın Özgün ve Benzeşimli Ayetleri: Muhkem ve Müteşâbih". *Kader Dergisi* 20/1 (2022), 1-22. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1104319> .
- Yavuz, Ömer Faruk. *Kur'an'da Sembolik Dil*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsirde Aşırı Yorumlar*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Zemahşerî. Ebü'l-Kasım Cârullah Mahmud. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-e'vil*. 6 Cilt. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Alî Muhammed Muavviz. Riyâd: 1418/1998.
- Zertürk, Hidayet. *Modern ve Tarihselci Aklın Kur'an Okumaları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.

